

KULTURMILJØANALYSE (DIVE-ANALYSE)

Lillehammer

Siv Leden og Marianne Borge

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)
 Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo
 Telefon: 23 35 50 00
www.niku.no

Tittel Kulturmiljøanalyse (DIVE-analyse) Lillehammer	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 13/2018	Publiseringsdato [Publiseringsdato]
	Prosjektnummer 1021199	Oppdragstidspunkt 05.2017 – 02.2018
	Forsidebilde Lillehammer sett fra Nordsetervegen. Foto: Siv Leden, NIKU, november 2017.	
Forfatter(e) Siv Leden og Marianne Borge	Sider 96	Tilgjengelighet Åpen
	Avdeling Bygning	

Prosjektleder Siv Leden
Prosjektmedarbeider(e) Marianne Borge, Nils Aage Hafsal, Grete Swensen
Kvalitetssikrer Sveinung Krokann Berg, Annika Haugen

Oppdragsgiver(e) Lillehammer kommune

<p>Sammendrag</p> <p>Analysen presenterer Lillehammers historiske utvikling og viser karakteristiske trekk ved byen. Deretter gis en oversikt over kulturminnekategorier og områdetyper, og eksempler på kulturminner og kulturmiljøer innen hver av disse. Hensikten er å peke på bygninger, anlegg og kulturmiljøer som kan være en ressurs for framtidig byutvikling, og å synliggjøre verdier. Avslutningsvis presenteres anbefalinger for hvordan videre byutvikling kan skje på en slik måte at den understøtter Lillehammers særpreg og kvaliteter.</p>
--

Emneord Rutenettsplan, hageby, trebygninger, landskap
--

Avdelingsleder

Annika Haugen

Forord

Denne rapporten er utarbeidet av NIKU (Norsk institutt for kulturminneforskning) på oppdrag av Lillehammer kommune. Arbeidet ble startet i mai 2017 og er ferdigstilt i februar 2018.

Prosjektleder for rapporten har vært sivilarkitekt Siv Leden. Marianne Borge har vært medarbeider. Kartgrunnlag er laget av Nils Aage Hafsal. Grete Swensen har deltatt i NIKUs interne faggruppe. Avdelingslederne Annika Haugen og Sveinung Krokann Berg har hatt ansvar for kvalitetssikring.

En ressursgruppe sammenkalt av Lillehammer kommune har medvirket med verdifull lokalkunnskap og gitt innspill og kommentarer. NIKU vil særlig takke Magnhild Apeland og Kjell Marius Mathisen.

Kontaktperson for Lillehammer kommune har vært Gunhild Stugaard.

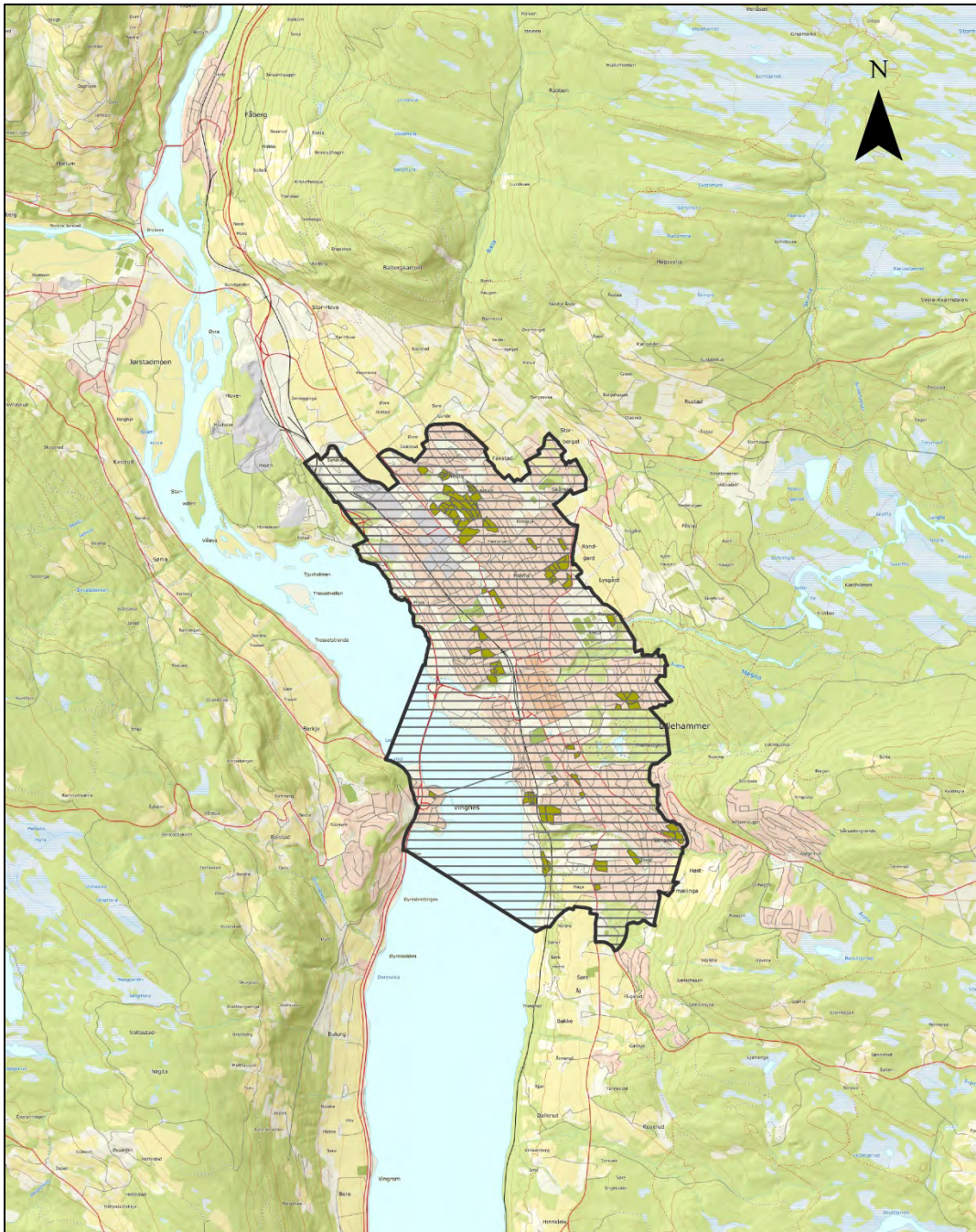
Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	6
1.1	Oppdrag og analyseområde	6
1.2	Pågående planprosess og mål for byutvikling.....	7
1.3	Gjennomføring av oppdraget	9
2	Fakta grunnlag og medvirkningsprosess	11
2.1	Kommunale planer og registreringer	12
2.2	Nasjonale/regionale kulturminneregistre	15
2.3	Medvirkningsmøter	19
2.4	Samarbeid med og innspill fra kommunen	21
3	Lillehammer før og nå	22
3.1	Byens utvikling, planer og kart	23
3.2	Tid/rom-matrise	38
3.3	Oppsummering.....	44
4	Karakteristiske trekk / stedsidentitet.....	45
4.1	Landskapet	46
4.2	Gårdsbrukene	48
4.3	Ferdselsårene	49
4.4	Rutenettsplanen	51
4.5	Handel- og håndverksvirksomhet.....	55
4.6	Industrivirksomhet	56
4.7	Samfunnstjenester	57
4.8	Hagebyen.....	58
4.9	Rekreasjons- og sportsbyen	61
4.10	Kulturen og kunsten	62
4.11	Etterkrigstida	63
4.12	Bysilhuetten.....	65
5	Verdivurdering.....	66
5.1	Områdetyper/kulturminnekategorier	67
5.2	Landskapet	69
5.3	Rutenettsbyen	72
5.4	Hagebyen.....	77
5.5	Krigens kulturminner	82
5.6	Etterkrigstidens arkitektur.....	83
5.7	Olympiske leker	84
6	Prinsipper for å videreføre kvaliteter og særpreg.....	85
6.1	Landskap.....	86
6.2	Bystruktur og bebyggelse	89
6.3	Grøntstruktur	90
7	Konklusjon	91
7.1	En viktig by i norsk sammenheng.....	92
7.2	Lillehammers særpreg	92
7.3	Bærekraftig samfunns- og arealutvikling	92
7.4	Vern av kulturhistoriske kvaliteter	92
7.5	Styrking av byens særpreg.....	93
8	Kilder	94

1 Innledning

1.1 Oppdrag og analyseområde

NIKU inngikk 11. mai 2017 avtale om å utføre en kulturmiljøanalyse (DIVE-analyse) for Lillehammer. I henhold til kommunens prosjektplan for arbeidet¹ skal kulturmiljøanalysen gi føringer for revisjon av Byplanen og kommuneplanens arealdel, og slik være premisseleverandør til kommunens samfunnsplanlegging. Analyseområdet er innenfor avgrensningen av sentrumsplanens kartomriss:

Analyseområdet er vist ved skravur og sammenfaller med området som er omfattet av arbeidet med Byplanen, kommunedelplan for det sentrale byområdet per 2017.

¹ Prosjektplan for arbeidet med Kulturminneplan – Kulturmiljøanalyse, versjon 002 datert 11.05.17.

Kulturmiljøanalysen skal løfte fram kulturminner og -miljøer som har hatt betydning for Lillehammers historie, utvikling og særegenhet som sted, og danne grunnlag for å foreslå en hensynssoneplan for kulturminner og kulturmiljøer. Analysen skal omhandle både nasjonale, regionale og lokale kulturminner, men ha fokus på kulturminner med lokal verneverdi som skal vernes gjennom plan- og bygningsloven. Kulturmiljøanalysen skal bygge på eksisterende registreringer og det vernet som er vedtatt gjennom Byplanen og reguleringsplanen for sentrum.

Analysen skal kobles til Lillehammers ønsker for utvikling. Den skal vise hvordan kulturminner og -miljøer kan være en ressurs for framtidig byutvikling, og synliggjøre hvilke kulturhistoriske kvaliteter som står på spill. Lillehammer kommune har særlige utfordringer for kulturminnevernet i fortettingsområder med utbyggingspress. Sentrale spørsmål er hva som kan tåles av utbygging/ endring uten at det forringer kulturhistoriske kvaliteter, hva som bør gjøres for å styrke disse, og hvordan nye prosjekter og planer kan bidra til å forsterke de kulturhistoriske verdiene.

1.2 Pågående planprosess og mål for byutvikling

Kommuneplan for Lillehammer, Samfunnsdel 2014-2027, vedtatt 2014 har som overordnet mål at planlegging skal fremme bærekraftig utvikling og god folkehelse. Målet er en miljøvennlig, kompakt by med lite bilbruk og effektiv arealutnyttelse.

Vedtatt Planprogram (Kommunestyret 22.6.2016) gir føringer for pågående revisjon av *Kommuneplanens arealdel 2011-2024* og *Kommunedelplan for det sentrale byområdet 2006, Byplanen*. Overordnet mål for Lillehammer er en bærekraftig samfunns- og arealutvikling med god balanse mellom økologiske, økonomiske, sosiale og kulturelle hensyn.

I planprogrammets punkt 5.1.2 om kommuneplanens arealdel heter det at det er et hovedprinsipp at byveksten skal skje gjennom fortetting og transformasjon, altså ved å utnytte arealer innenfor dagens bebygde strukturer. Fortettingen skal skje med kvalitet og i utvalgte områder, og det er et mål å bevare det sentrumsnære kulturlandskapet og dyrka marka som omkranser bebyggelsen.

Ifølge planprogrammet bør den overordna visjonen for Byplanen ta utgangspunkt i de kvaliteter som forbindes med byens identitet: «**Småbypreget, nærheten til naturen, byen i det grønne og det grønne i byen, den karakteristiske trehusbebyggelsen, et levende bysentrum**». Videre heter det: «Den verna trehusbebyggelsen langs gågata er en viktig del av byens identitet og særpreg. Kultur og kunst er også en viktig del av identiteten til Lillehammer. Lillehammer er også en idretts- og arrangementsby, med sterk identitet knyttet til dette. Planens intensjon må være å framheve byens særpreg og styrke som kultur-, idretts- og arrangementsby.»

Kulturminnevern og kulturhistorisk/arkitektonisk verdi omtales nærmere i planprogrammet: I punkt 5.2.2 fremholdes at det skal etterstribes god balanse mellom bruk og vern, at det skal fokuseres på bakgårder og bygningsmiljøer, herunder bevaring og utvikling i bakgårdene, og at det skal være fokus på særtrekkene til ulike epoker i byutviklingen (områder og kvartaler).

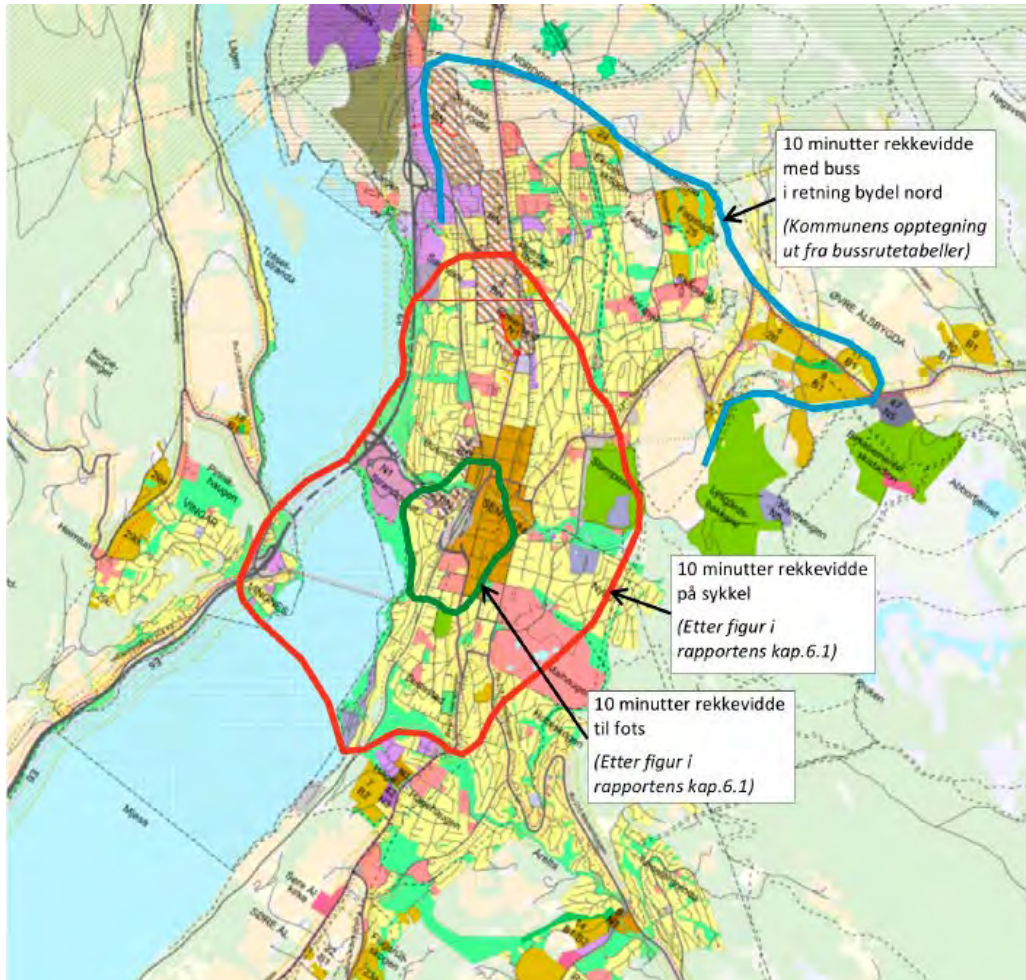
Punkt 5.2.3 trekker fram at det skal være fokus på estetikk og arkitektur i alle byggeprosjekter. Byplanens bestemmelser og retningslinjer skal gi grunnlag for en bedre forvaltning av verneverdige bygg og bygningsmiljøer og for å utvikle nye attraktive bygningsmiljøer.

1.2.1 Ti-minutters byen

Det er behov for å lokalisere nye områder for boligbygging for å møte befolkningsvekst, jf. pågående revisjon av *Kommuneplanens arealdel 2011-2024* og *Kommunedelplan for det sentrale byområdet, Byplan for Lillehammer 2006-16*.

Strategidokumentet for Lillehammer 2044 som er utviklet i samarbeid mellom Lillehammer kommune, næringsliv og transportmyndigheter, beskriver «Ti minutters-byen» som et mulig utviklingsmål. Dette innebærer at byen planlegges utfra hvilke områder som kan nås i løpet av ti minutter til fots, på sykkel eller med buss.

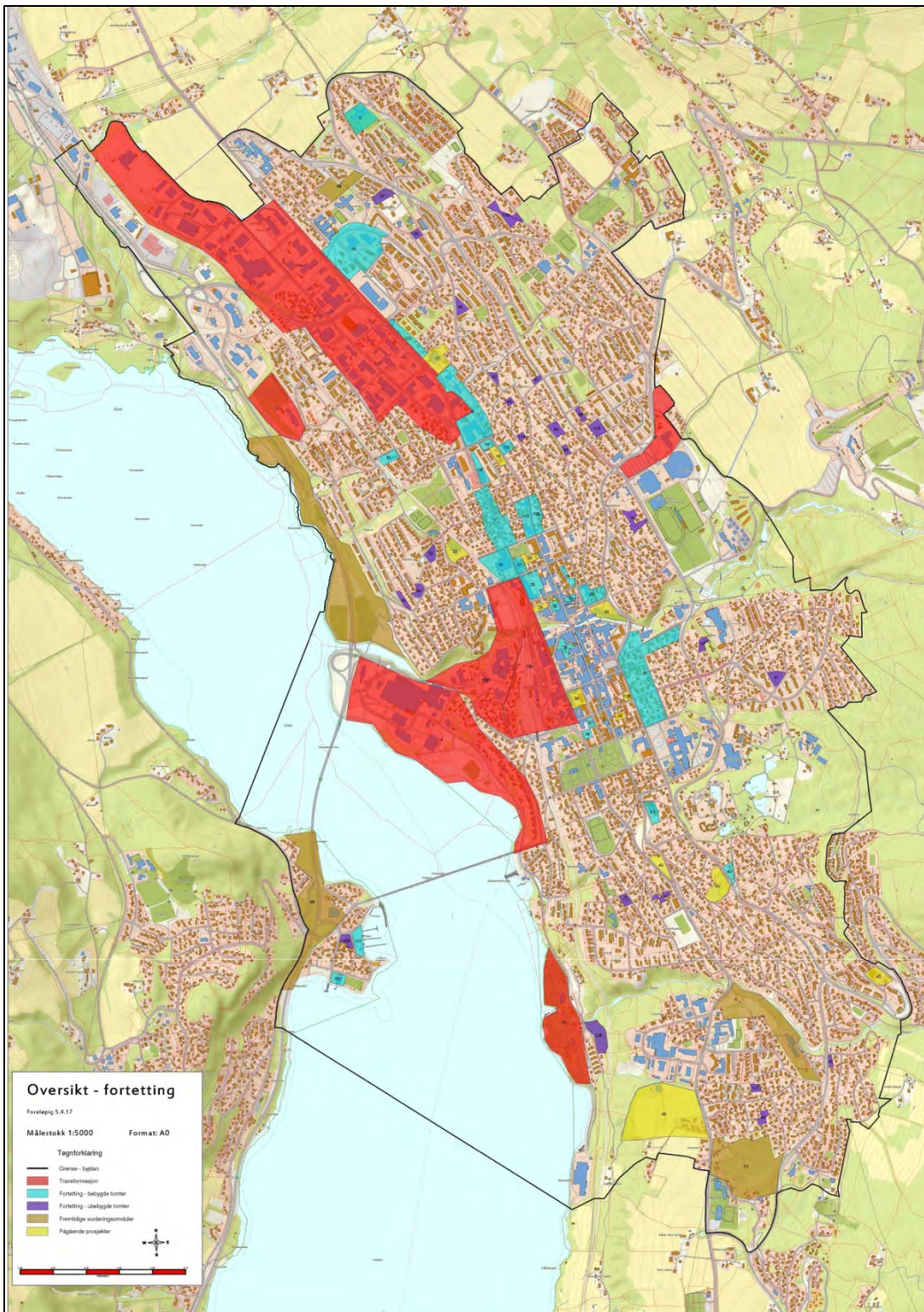

Utsnitt fra kart laget til «Byutvikling 2044»: Ti-minutters sonene er tegnet inn på gjeldende kommuneplan. (Signert ØN, 25.4.2016)

1.2.2 Fortetting

I forbindelse med pågående planarbeid har kommunen utarbeidet en studie av mulige transformasjons- og fortettingsområder. De røde sonene er transformasjonsområder. Disse er i hovedsak næringsarealer i dag. De blå områdene angir fortetting på bebygde tomter, mens de lilla viser mulig fortetting på ubebygde. I områdene markert med gult er det pågående utbyggingsprosjekter, mens de brune arealene er fremtidige vurderingsområder.

Studie av mulige fortettingsområder, utarbeidet av Lillehammer kommune, 2017.

1.3 Gjennomføring av oppdraget

NIKU har i kulturmiljøanalysen lagt vekt på å gi oversikt og en overordnet forståelse av byens karaktertrekk. Med utgangspunkt i den kulturhistoriske stedsanalysemetoden DIVE har vi gjort en overordnet arkitektfaglig analyse av landskap, strukturer og bebyggelse. Denne vil kunne legges til grunn for kommunens videre arbeid.

DIVE-analysen kan ses som en kunnskapsprosess der de ulike trinnene henger sammen som leddene i en lenke, og til dels overlapper hverandre. Figur hentet fra Riksantikvaren, 2009.

DIVE-metoden er utviklet av Riksantikvaren i samarbeid med Riksantikvarieämbetet i Sverige og Museiverket i Finland, og beskrevet i veilederen *DIVE - kulturhistorisk stedsanalyse* utgitt av Riksantikvaren i 2009. Gjennom analysen klarlegges hva som har vært og er viktig for et steds utvikling – sosialt, kulturelt, teknisk og økonomisk, og hvilke fysiske spor dette har gitt. Målet er å vise hvilke kulturhistoriske kvaliteter som finnes i området, og hvordan disse kan være ressurser for videre stedsutvikling. DIVE er en forkortelse for metodens fire trinn: **D**escribe (beskrive) – **I**nterprete (fortolke) – **V**aluate (vurdere) – **E**nable (aktivere).

Trinn 1 – beskrivelse

Mål: Etablere kunnskapsoversikt om områdets opprinnelse, utvikling og karakter

I analysens første del presenterer vi en kort historikk for Lillehammer med eldre planer, kart og foto. Videre er det utarbeidet en tid/rom-matrise. Denne dykker ned i historien baklengs som når arkeologiske lag avdekkes ett for ett, og starter derfor med de siste historiske begivenhetene øverst og presenterer deretter hendelser fra tidligere tider. Matrisen har flere geografiske nivåer for å vise hvordan stedsutviklingen er påvirket av hendelser som har funnet sted utenfor det avgrensede analyseområdet.

Trinn 2 – fortolkning

Mål: Undersøke stedets historiske lesbarhet, betydningsbærende elementer og overordnede trekk

I neste fase tolkes den historiske utviklingen. Vi synliggjør hvordan historisk bystruktur fortsatt er lesbar, og viser karakteristiske trekk som har særlig betydning for stedsidentiteten.

Trinn 3 – vurdering

Mål: Drøfte de kulturhistoriske ressursenes verdi, sårbarhet, tålegrenser og utviklingspotensial

I tredje trinn oppsummerer vi de to første trinnenes beskrivelse og fortolkning av analyseområdets historiske karakter og betydning. Vi gir en oversikt over ulike kulturminner/områdetyper og viser eksempler på steder eller karaktertrekk som har spesiell verdi og som kan være en ressurs for framtidig byutvikling. Sårbarhet, begrensinger, tålegrenser og muligheter for disse drøftes.

Trinn 4 – aktivering

Mål: Foreslå strategier og prinsipper for videre byutvikling

I siste trinn presenteres prinsipper og anbefalinger for hvordan videre byutvikling kan skje på en slik måte at den understøtter Lillehammers særpreget og ivaretar eksisterende kvaliteter.

Medvirkning

DIVE-metoden vektlegger en åpen medvirkningsprosess med bred lokal forankring som grunnlag for analysen. Prosessen og resultatet fra denne er nærmere omtalt i neste kapittel.

2 Faktagrunnlag og medvirkningsprosess

På de neste sidene gjengis et utvalg av kommunale og nasjonale/regionale kulturminneregistreringer som er lagt til grunn for kulturmiljøanalysen. Analysen er for øvrig basert på lokalhistorisk litteratur om Lillehammer, historiske kart og foto, samt ulike kommunale planer, utredninger og rapporter. For nærmere informasjon om skriftlige kilder, se kapittel 8.

Opplysninger fra deltagerne på de to medvirkningsmøtene som ble holdt sommeren 2017 og fra kommunens interne ressursgruppe har også vært et viktig utgangspunkt for analysen. Medvirkningsprosessen er beskrevet i delkapittel 2.3.

NIKU har i tillegg gjennomført fire befaringer på Lillehammer i løpet av prosjektperioden.

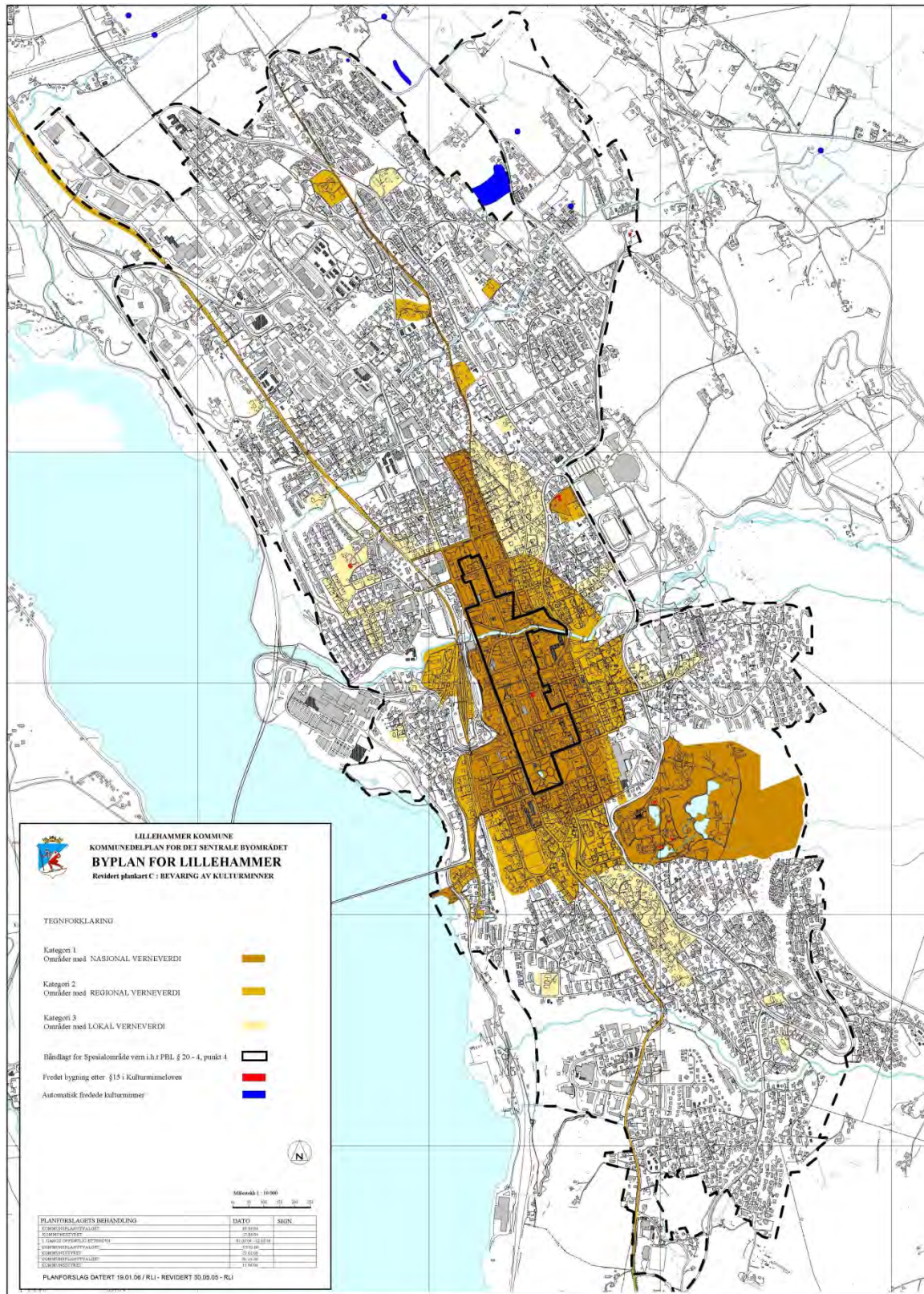

Forberede

2.1 Kommunale planer og registreringer

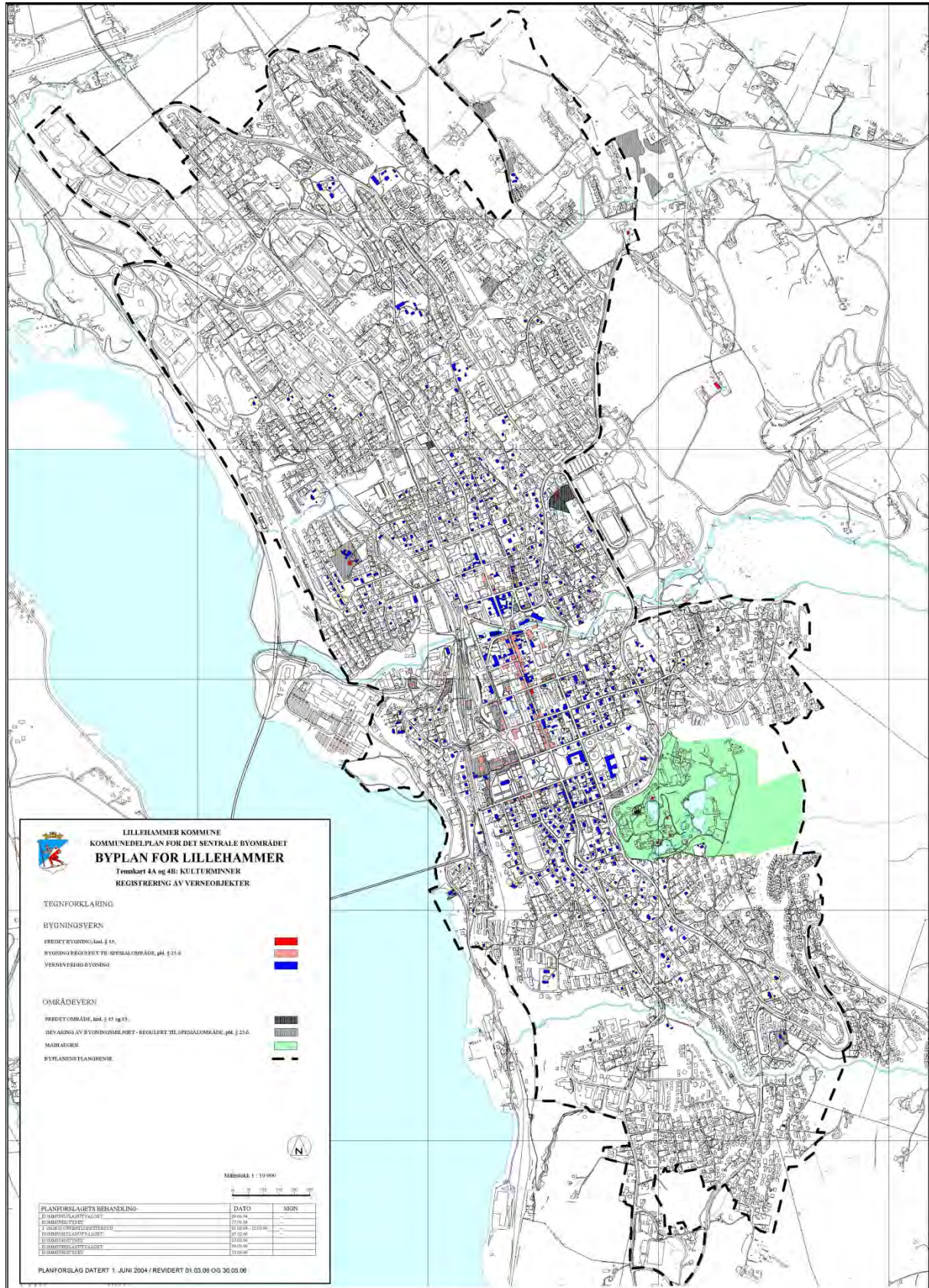
2.1.1 Bevaring av kulturminner

Byplan for Lillehammer (2004, revidert 2006) Temakart C viser bevaring av kulturminner. Fredete bygninger er vist med rødt, automatisk fredete kulturminner er vist med blått. Den svarte rammen viser sentrumsområde som er båndlagt for spesialområde vern etter plan- og bygningsloven. Områdene som er vist med gygne fargetoner, har henholdsvis nasjonal – (brun), regional – (gul) og lokal verneverdi (beige).

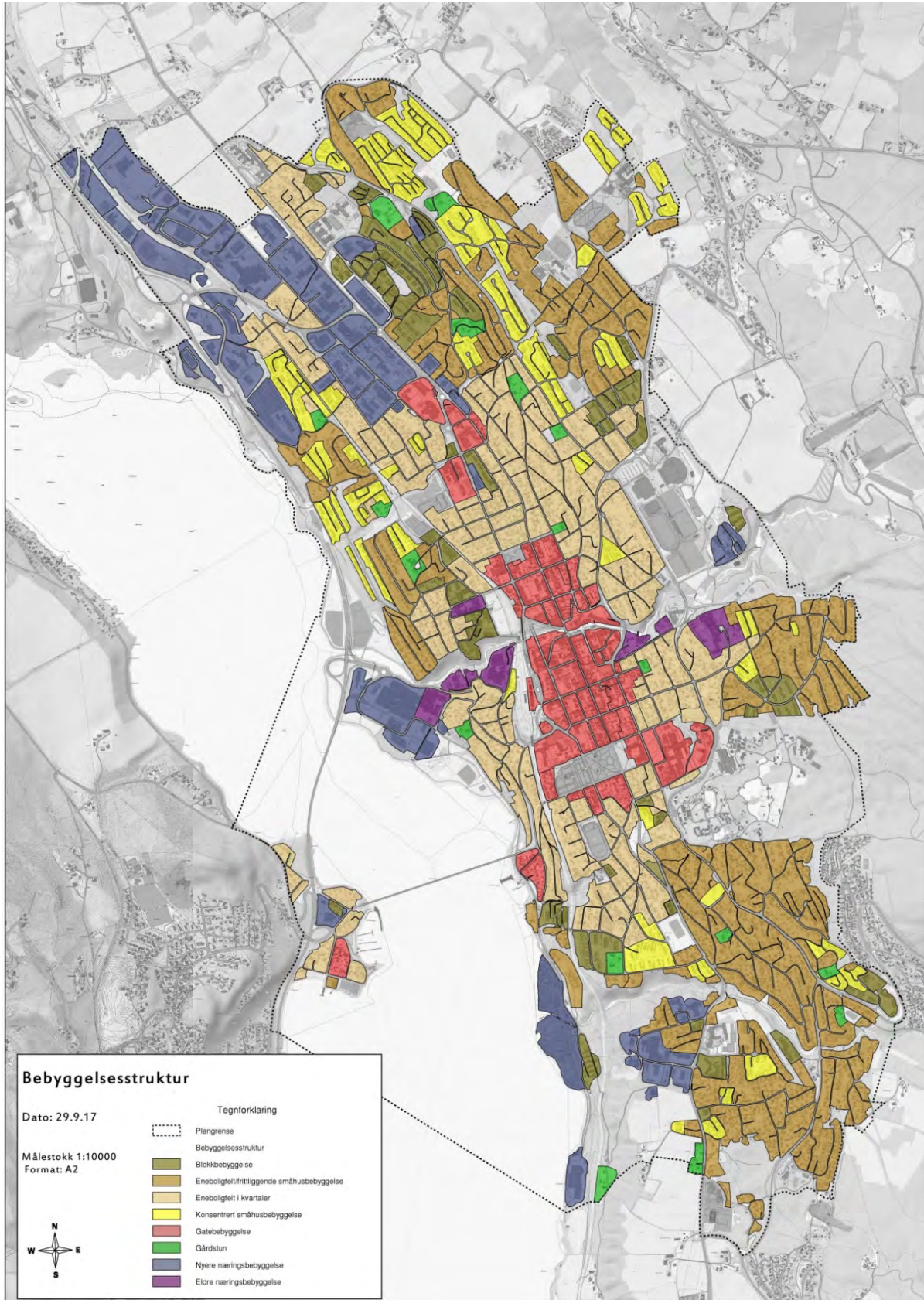
2.1.2 Bygningsvern og områdevern

Byplan for Lillehammer (2004, revidert 2006) Temakart 4A og 4B viser bygningsvern og områdevern. Fredete bygninger er vist med rødt, bevaringsregulerte bygninger er vist med rosa og andre verneverdige bygninger er markert med blått. Fredete områder er vist med mørk grå, bevaringsregulerte områder med lysere grå og Maihaugen med grønt.

2.1.3 Bebyggelsesstruktur

Kartet er utarbeidet av Lillehammer kommune høsten 2017 og viser en registrering av ulike typer bebyggelse: De grønne feltene er gårdstun, mens de røde er gatebebyggelse. De lilla og blå er henholdsvis eldre og nyere næringsbebyggelse. De beige feltene er enebolig i kvartaler; de brune er eneboligfelt/ frittliggende småhusbebyggelse, de olivengrønne boligblokker mens de gule feltene er konsentrert småhusbebyggelse.

2.2 Nasjonale/regionale kulturminneregistre

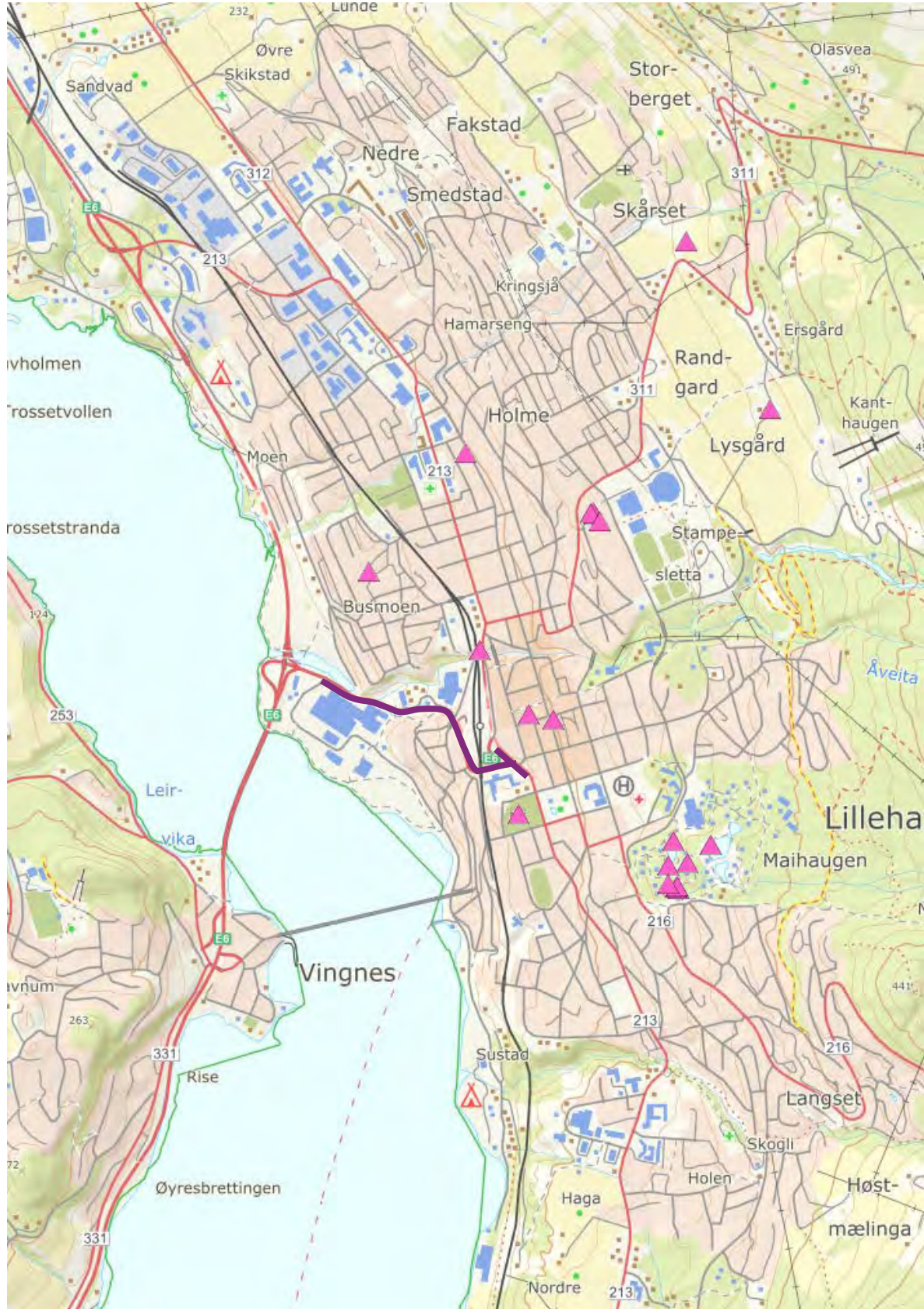
2.2.1 Arkeologiske funnsteder og automatisk fredete områder

Arkeologiske funnsteder (automatisk fredet etter kulturminneloven) er markert med symbolet «R». Kilde: Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden.

2.2.2 Fredete bygninger og anlegg

De rosa trekantene markerer fredete bygninger. Dette er hovedbygningene på Skjellerud, Skårset og Lysgård, Fagstadløkken bensinstasjon, Lillehammer jernbanestasjon og et vanntårn i nordenden av stasjonsområdet, bygningene på Bjerkebæk, Norges Bank, Bøhmergården, Lillehammer kirke samt flere bygninger på Maihaugen. Veistrekningen som er markert med bred lilla strek, er Mesnadalsarmen, fredet av Riksantikvaren i 2009. Kilde: www.miljøstatus.no og Askeladden.

2.2.3 NB!registreret

NB! er en database drevet av Riksantikvaren. Registeret gir en oversikt over områder som det knytter seg nasjonale kulturminne- og kulturmiljøinteresser til i norske byer og tettsteder. Basen viser de viktigste eksisterende sporene av norsk byutvikling fra vikingtid frem til omkring 1950-tallet.

Kilde: www.miljostatus.no. Byområder i Riksantikvarens NB-register er vist som brune felter. Nærmere omtale neste side.

De enkelte områdene i NB!registeret (jf. oversiktskart forrige side):

Gamlevegen kunstnerboliger

Villaområdet nordøst for byen er preget av Lillehammers sterke kunstnerkoloni tidlig på 1900-tallet. Der bygde blant andre Sigrid Undset, Alf Lundeby, Thorvald Erichsen og Kristen Holbø. En del av disse var tømmerhus som ble flyttet til byen. Sigrid Undsets Bjerkebæk er fredet og er i dag museum.

Kilde: www.askeladden.no

Løkkegata

De én-etasjes våningshusene rundt Løkkegata representerer håndverk og småindustri. Dette var viktige næringer i Lillehammer hele 1800-tallet. Området har en småskala-målestokk som både har utspring i den gamle eiendomsstrukturen og utbyggernes sosiale bakgrunn. Her er små enheter, bolig mot gate og tilhørende uthus/verksteder bakenfor.

Kilde: www.askeladden.no.

Lillehammer sentrum

Vannkraften i Mesnaelva var et viktig utgangspunkt for etableringen av Lillehammer. Industribygningene langs elva viser denne historien. Langs Storgata og i området rundt kirka og Søndre park finner en byens eldste bebyggelse, plassert i en tydelig kvartalstruktur etter byplanen fra 1827. Langs gata lå våningshusene. I bakgårdene lå staller, pakkbuer, verksteder og bondestuer der bønder med ærend hos kjøpmannen kunne overnatte. Enkelte eksempler på bakgårdsbebyggelsen er bevart. Rundt Stortorget ligger enkeltbygninger fra 1900-tallet av høy arkitektonisk verdi.

Kilde: www.askeladden.no.

Sportsplassen

Villabebyggelsen som omkranser Lillehammer sentrum bidrar til byens grønne profil og har stor betydning for den overordnede virkning av byen i landskapet. Et av de mest intakte villaområdene er omkring Sportsplassen sør i byen. Området ble bygget ut i henhold til en reguleringsplan fra 1912, påvirket av den engelske hagebevegelsen. Gatene var krumme, tilpasset terrenget, og vedtekter forbød å legge husene nærmere vei enn 5 meter.

Kilde: www.askeladden.no.

Vinterbrøyta

Vinterbrøyta er forbindelsen fra Hammer gård til bryggene ved Berget i nordenden av Mjøsa. Stedet har vært trafikknutepunkt siden 1600-tallet. Brygga og pakkhusene er et av byens få historiske tilknytningspunkter til Mjøsa.

Kilde: www.askeladden.no.

2.3 Medvirkningsmøter

DIVE-metoden vektlegger en åpen medvirkningsprosess med bred lokal forankring som grunnlag for analysen. I samråd med Lillehammer kommunes planavdeling ble det derfor etablert en ressursgruppe som har bidratt med verdifull lokalkunnskap og gitt innspill og kommentarer. Gruppen var samlet til arbeidsmøter i Lillehammer rådhus den 21. juni og 25. august 2017.

Følgende personer deltok på (ett eller begge) møter:

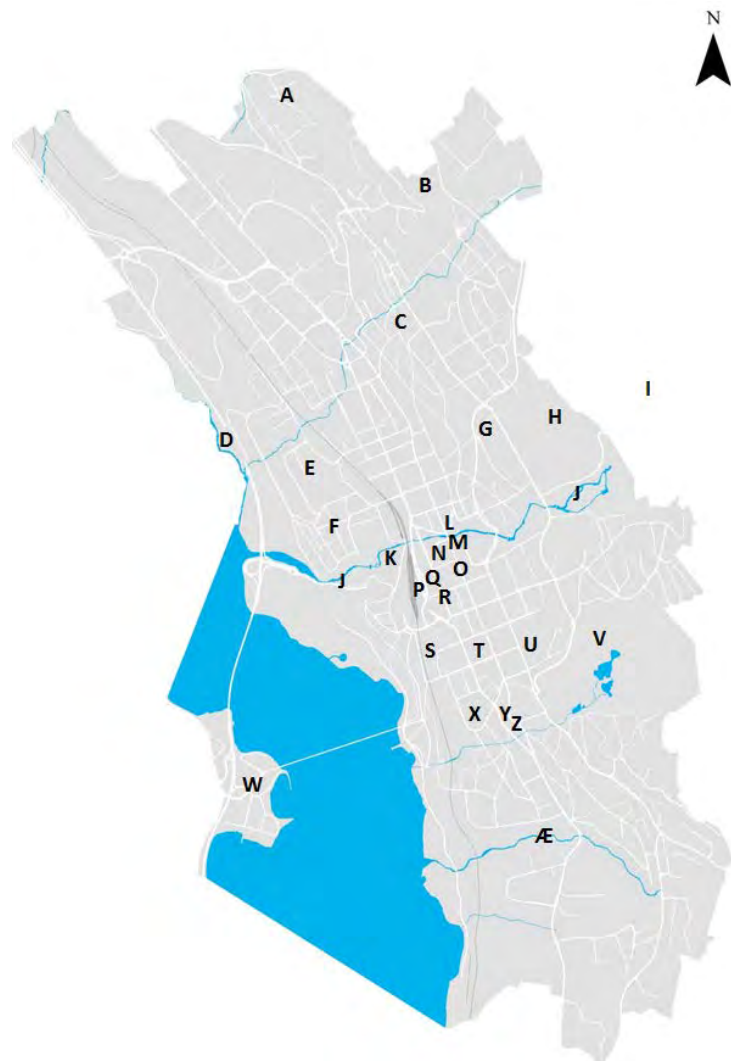
Grethe Borgen	Fåberg og Lillehammer historielag
Wencke Haug Almestad	Lillehammer sentrum drift
Kristin Prøven	Visit Lillehammer
Kjell Marius Mathisen	Stiftelsen Lillehammer Museum, Maihaugen
Erik Hjelle Carlson	RAM arkitekter
Per Olav Hasselknippe	LARKAS arkitekter
Hilde Grøneng	RAM arkitekter
Marius Skogvang	SOLA arkitekter
Bjørge Lien	kommunepolitiker
Magnhild Apeland	Oppland fylkeskommune
Eirik Karlsson	Oppland fylkeskommune
Kristin Loe Kjeldstad	Oppland fylkeskommune
Erlend Gjelsvik	Oppland fylkeskommune
Espen Finstad	Oppland fylkeskommune
Hanne Grimstveit	Oppland fylkeskommune
Øyvind Pedersen	Lillehammer kommune
Erik Ottvik	Lillehammer kommune, byggesak
Henrik Natvik	Lillehammer kommune, plan
Inger Stubbsjøen	Lillehammer kommune, Byplansjef
Gunhild Stugaard	Lillehammer kommune, plan
Marianne Bismo	Lillehammer kommune, plan
Olav Brostrup Müller	Lillehammer kommune, kultur
Sveinung Berg	NIKU
Grete Swensen	NIKU
Cornelis Horn Evensen	NIKU

2.3.1 Møte 1 – Beskrivelse, fortolkning, verdivurdering

Tema for første arbeidsmøte var de tre første trinnene i kulturmiljøanalysen: *beskrive, fortolke og vurdere*. Møtet ble innledet med en gjennomgang av NIKUs foreløpige funn etter søk i karthistoriske og øvrige historiske kilder i sentrale arkiver (Kartverkets nettbaserte arkiv, Riksantikvarens bibliotek). Deretter ble ressursgruppen inndelt i tre mindre grupper som fikk i oppgave å peke ut områder med betydning for Lillehammers identitet. Gruppene ble bedt om å diskutere hva som er stedstypisk for Lillehammer, som gir byen dens karakter, hva Lillehammer bør bygge videre på og som bør sikres for framtida. Det ble lagt vekt på at alle typer objekter og steder kunne ha betydning. Målet var å finne steder som kan ha lokal verdi, også utover de som er vurdert av kulturminnemyndighetene.

Disse stedene/objektene ble utpekt:

- A. Ekromskogen
- B. Knutrud gård
- C. Nordre Holme gård
- D. Mosodden/ Mjøsbredden
Strandpromenaden
- E. Skjellerud / Nordbyen
- F. Busmoen
- G. Bjerkebæk
- H. Olympiaparken / Stampesletta
- I. Lysgårdsbakkene
- J. Mesnaelva
- K. Ullvarefabrikken med omgivelser
- L. Lilletorget
- M. Elvegata/Bryggerikvartalet
- N. Byens uteliv
- O. Storgata
- P. Skysstasjonen
- Q. Stortorget
- R. Kulturhuset Banken
- S. Skoletorget
- T. Søndre Park
- U. Sykehusområdet
- V. Maihaugen
- W. Vingnes (med brua og bruhodet
på østsida)
- X. Sportsplassen
- Y. Utsikten
- Z. Villa utsikten
- Æ. Årretta-området

2.3.2 Møte 2 – Aktivering

Det andre møtet med ressursgruppa rettet seg inn mot det siste trinnet i DIVE-prosessen: *aktivering*. Det ble lagt fram eksempler på hvordan fortetting og utbygging i sentrum har blitt gjort de siste åra. Dette var utgangspunkt for gruppearbeid og diskusjon om hva som er heldige og mindre heldige konsekvenser av ulike prosjekter, og hvilke kriterier som bør legges til grunn for framtidig utbygging og fortetting. Oppfatningene var ikke entydige, men noen vurderinger var likevel felles for alle undergruppene:

- Bynær utbygging med høyder som ikke overstiger normal kvartalshøyde og med kvalitet i fasadene ble vurdert positivt.
- Utbyggingsprosjekter med dominerende arkitektur, en skala som bryter med den eksisterende, uteområder uten kvalitet og stengsler i bysentrum ble vurdert som negativt.

Resultatet fra gruppearbeidet utgjør en del av kunnskapsgrunnlaget for kulturmiljøanalysen.

2.4 Samarbeid med og innspill fra kommunen

I utarbeidelsen av den ferdige kulturmiljøanalysen har NIKU hatt tett kontakt med Plan- og miljøetaten i kommunen. I møte med kommunen, fylkeskommunen og Lillehammer museum 28.11.2017 ble det satt særlig fokus på boligområder fra etterkrigstiden. Disse representerer en type kulturmiljøer som hittil har vært viet lite oppmerksomhet.

Eksempler på tidstypiske etterkrigstids boligområder. Foto: NIKU, 2017.

3 Lillehammer før og nå

Dette kapitlet presenterer DIVE-analysens første trinn og beskriver hvordan naturgitte og kulturelt betingede forhold, hver for seg og samlet, har formet byen. Lillehammer beskrives utfra flere ulike tilnærminger: i tid – utfra historisk utvikling; i rom – utfra geografisk inndeling i ulike delområder; og tematisk – utfra innfallsvinkler som for eksempel funksjoner og virksomheter.

Målet er å etablere et kunnskapsgrunnlag for å peke ut områder av betydning for *Lillehammers historie, utvikling og særegenhet*, som det heter i oppdragsbeskrivelsen. Dette vil i neste omgang danne utgangspunkt for en tolkning av byens karakteristiske trekk og en vurdering av kulturarvens kvaliteter og muligheter i stedsutviklingen.

Delkapittel 3.1 presenterer en kortfattet historikk som særlig fokuserer på planer og kart. Delkapittel 3.2 inneholder en tid/rom matrise. Dette er et av DIVE-analysens verktøy for å gi oversikt over de vesentligste trekkene i den historiske utviklingen. Matrisen viser Lillehammers utvikling langs en tidslinje som begynner med dagens situasjon og deretter går bakover i historien for å avdekke historiske lag. Tidsvinduene markerer et grovt utvalg perioder der vesentlige endringer i byens utvikling fant sted. Sentrale hendelser på Lillehammer ses i lys av hendelser ellers i Norge og i verden for øvrig i den aktuelle perioden. Lillehammers karaktertrekk er vist ved en kombinasjon av romlig og tematisk forståelse. Kategoriene som er valgt er Norge/utlandet og Lillehammer by som deretter er underdelt i infrastruktur, byplangrep, bebyggelse som er alle typer bygg og faste konstruksjoner og byrom som definerer åpne, offentlige eller allment benyttede veier, gater, torg og plasser.

I delkapittel 3.3 oppsummeres Lillehammers viktigste utviklingstrinn i et prinsippkart som viser byens historiske lag.

Beskrive

3.1 Byens utvikling, planer og kart

3.1.1 Før byen

Området i nordenden av Mjøsa har vært bebodd gjennom flere tusen år, og har spor etter jordbruk tilbake til stein-, bronse- og jernalder. På begynnelsen av 1800-tallet var stedet som skulle bli Lillehammer, bebygd med en rekke gårdsbruk. Ved Hammer gård var det markeds plass og en kirke. Gjennom området gikk Kongeveien som forbandt Østlandet med Trøndelag.

Utsnitt av kart fra 1750 over det «Faabergske Compagnie». Kilde: Historiske kart, www.kartverket.no. Kartet viser landskap med veier og bruer. Der hvor dagens Lillehammer ligger, er det inntegnet hus, en kirke og en plass merket som «Compagnie SamlingsPlads».

3.1.2 Kjøpstaden Lillehammer og Vingnæs opprettes

7. august 1827 besluttet Stortinget å opprette kjøpstadsanlegget Lillehammer og Vingnes. Dette var den første byen som ble etablert i Norge etter at landet var blitt en selvstendig stat i 1814. Behovet for å styrke handelen og skape økonomisk utvikling i innlandet ved å etablere en ny by hadde vært påpekt av embetsverket siden slutten av 1700-tallet. Med unntak av bergverksbyene Kongsberg og Røros som ble anlagt på 1600-tallet, lå alle norske byer langs kysten. At den nye innlandsbyen burde ligge ved Mjøsa var det enighet om, men det ble en langvarig dragkamp om hvor. Hamar, Gjøvik og Minnesund ble vurdert som aktuelle steder før en kongelig kommisjon etter en nesten femten år lang utredning landet på at byen skulle anlegges i nordenden av Mjøsa der hvor Gudbrandsdalslågen renner ut.² (Byene Hamar og Gjøvik ble grunnlagt først i henholdsvis 1847 og 1861.)

Stortinget begrunnet stedsvalget slik: Lillehammer/ Vingnes var et naturlig omlastningspunkt; det fantes allerede en del handel der; vannfallet i Mesnaelva kunne gi grunnlag for industrivirksomhet; det var godt med trevirke i området; og stedet lå lengst borte fra andre konkurrerende kjøpsteder.³

² Myhre, 2006

³ Moltubakk, 1988

Buchholz' byplan for Lillehammer og Vingnes. Kristians amt, 1827. Kilde: Kartverket.

Amtskonduktør Carl Christian Buchholz fikk oppdraget med å planlegge den kommende byen. Byplanen ble et generelt rutenett, lagt over området i nord-syd retning med langsgående gater tilpasset terrenget og bratte tverrgater mellom disse. Planen besto av 48 kvartaler – fire kvartaler i bredden og tolv i lengderetningen, samt fire kvartaler på Vingnes. Med unntak av ved Mesnaelva, var alle kvartalene kvadratiske og like store, og alle gatene hadde samme bredde. Idealet var likeverdige kvartaler, med en generøs størrelse på 120 x 120 meter. Rutenettet var dimensjonert for 5000 mennesker. Ved etableringen i 1827 bodde det 50 personer innenfor kjøpstadsanleggets grenser. To år etter var folketallet steget til 360.

I henhold til bygningsloven skulle bygningene følge gatelinen. Der hvor husveggen ikke avgrenset gaterommet, skulle tomteeier sette opp plankegjærde. Gatehjørner skulle være brukket. Utbygg og karnapper mot gate var forbudt, og bygningshøyden var satt til maksimalt én til én i forhold til gatebredden.⁴

De første førti eiendommene som ble bebygd, lå i området ved Hammer gård, i gatene vi i dag kjenner som Langes gate og Mathiesens gate. Senere spredte bebyggelsen seg langsetter Storgata. Husene var gjerne bygd med forretning mot gata i første etasje og bolig i andre. Tomtene var ofte på over et mål med en ganske stor bakgård der det var mulig å dyrke egne matvarer. De uvanlig store kvartalene var en fordel fordi en klarte å nyttiggjøre seg de indre arealene. Kvartalsstørrelsen har også medvirket til at Lillehammer ikke har fått de smale, langstrakte parsellene som ofte kjennetegner rutenettbyer.

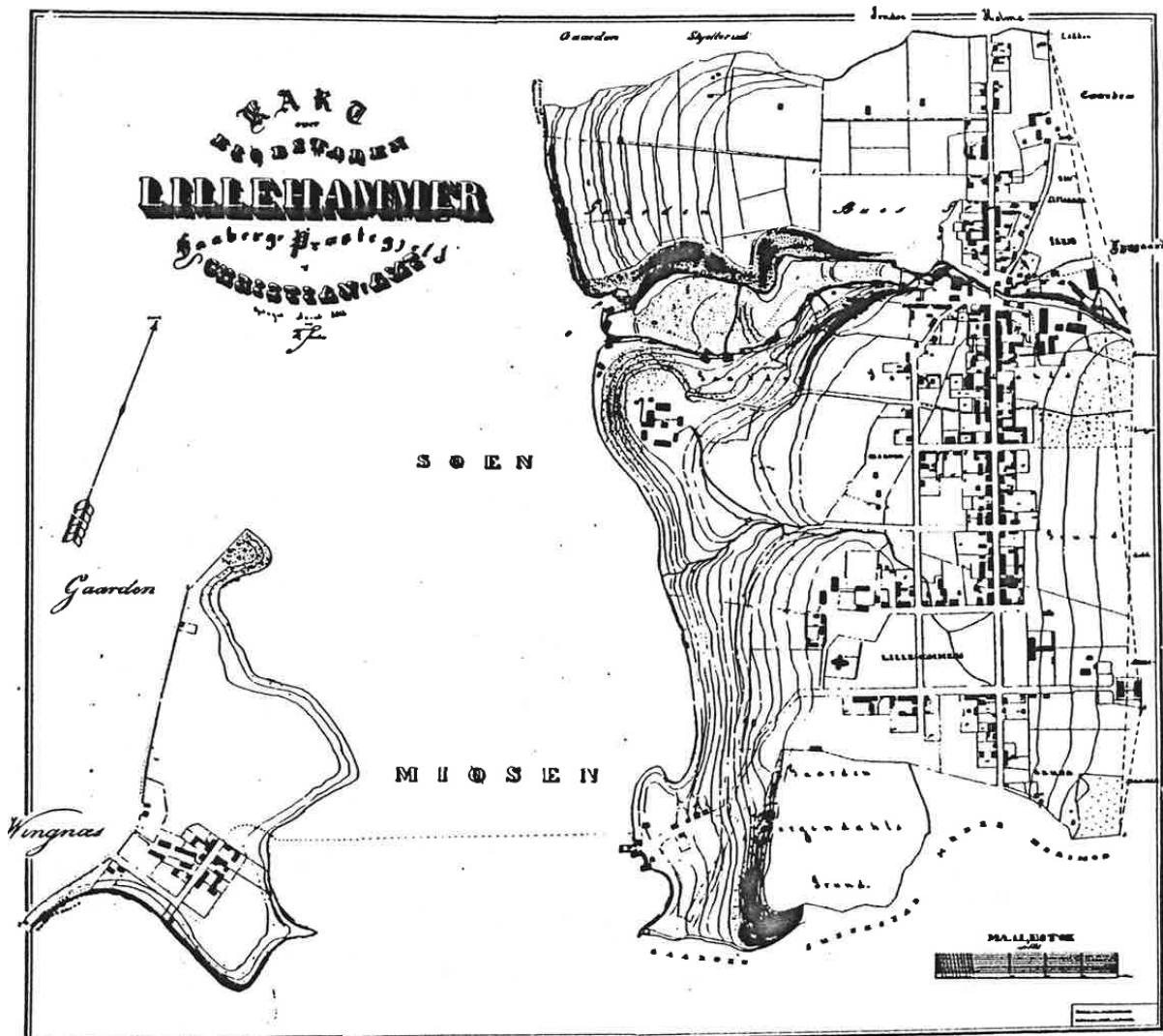
Kart over Lillehammer 1845.

⁴ Moltubakk, 1988

Den nye byen fikk noen vanskelige første år. Det var kulturkonflikter mellom den lokale befolkningen som var bønder, og de første byborgerne som i hovedsak var innflyttere, og kommunikasjonene var ikke de beste. I 1830-åra kunne det ta opptil et par uker å frakte varer til Lillehammer fra Christiania. Dette bedret seg da dampskipet Jernbarden ble satt i drift på Mjøsa i 1841.

I 1842 fikk Lillehammer fulle kjøpstadsrettigheter. Folketallet hadde da økt til 600, og tyngdepunktet i byen hadde flyttet seg fra det gamle markedsstedet ved kirka nordover langs Storgata mot Mesnaelva og Lilletorget. I de neste tiårene skjøt industriutviklingen langs Mesnaelva fart med Mesna Bruk, Lillehammer Brenneri, Lillehammer Bomuldsspinderi, Uldvarefabrikken, møller, sagbruk og pipefabrikk.

I siste halvdel av 1800-tallet lå det flere fabrikker også i Årettadalen. Langs elva skal det ha ligget teglverk, sagbruk, pottaskekokeri, såpekokeri og en fyrstikkfabrikk. Gardene i Søre Ål var små, og fabrikkene var kjærkomne tilskudd som arbeidsplasser. Christen Andersen som etablerte disse fabrikkene, var i 1840-årene en av Lillehammers rikeste menn. Han kjøpte Holen gård i 1839, bygget forretningsgård der han drev forretning, bakeri og tobakksfabrikk, var en periode byens ordfører og en av grunnleggerne av Lillehammer Handelstandsforening i 1852.

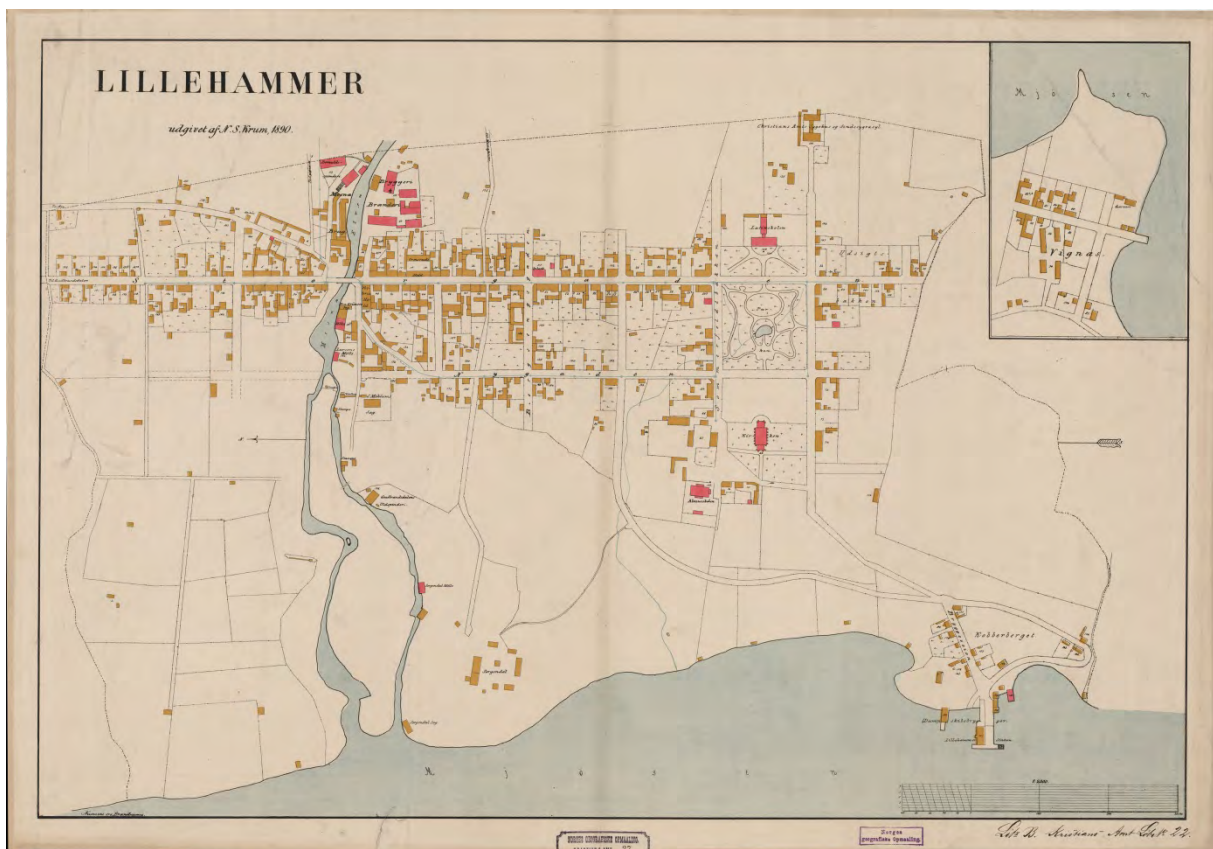

Oppmålingskart 1862. Bygrensa er justert i forhold til Buchholz' byplan. Det er tettbebyggelse langs Storgata og også på Vingnes. Den gamle korskirka står fortsatt. Ved Mjøsa er det bryggeanlegg med flere pakkhus.

Fra 1850-tallet ble kommunikasjonene vesentlig forbedret. Første jernbane kom mellom Christiania og Eidsvoll i 1854, og dampskipstrafikken økte med flere båter, blant annet «Mjøsas hvite svane» Skibladner som ble sjøsatt 1855 (og som fortsatt er i drift som museumsbåt). Med dette var reisetiden mellom Christiania og Lillehammer redusert til en brøkdel av hva den var et par tiår tidligere. I løpet av 1850-tallet ble Gudbrandsdalschaussen etablert som en del av den nasjonale satsingen på landverts ferdselsårer, og den tidligere kongevegen ble «Gamlevegen».

I siste halvdel av 1800-tallet fikk Lillehammer ry for sine vakre omgivelser og sitt gode klima for «brystsvake». Naturen og det tørre innlandsklimaet tiltrakk seg et stadig økende antall turister som søkte byen som rekreasjonssted og innfallsport til friluftsopplevelser, og hoteller og pensjonater ble etablert. Videre søkte pasienter til de mange sanatoriene som var startet, både i byen og i distriktet rundt: som Øvre Toft og Kornhaug i Gausdal og Mesnalien i Ringsaker. Lillehammer sykehus grunnlegges i 1853. Det fikk egen tuberkuloseavdeling i 1901, utvidet og omgjort til eget pleiehjem i 1912. Flere av gårdene i området tok imot psykisk syke til forpleining.

Også en gruppe kunstnere med flere kjente malere, diktere og forfattere kom til byen på grunn av sanatoriumsopphold, lys, luft og vakker natur. I 1885 etablerte den unge tannlegen Anders Sandvig praksis i byen. Også han søkte til byen på grunn av lungesykdom. På en rundreise i 1887 begynte han å samle artefakter fra dalene innenfor. Dette ble opphavet til De Sandvigske samlinger som åpnet på Maihaugen i 1904. Sandvig satt som direktør for museet fram til 1949.

Lillehammer 1890. De mest karakteristiske trekkene ved byplanen er tydelige: strekket langs Storgata og parkdraget fra Hammer gård og kirka opp mot latinskolen. Sammenlignet med 1860 er lite ny bebyggelse kommet til, men bryggeområdet er opparbeidet som følge av utvidet og motorisert båttrafikk på Mjøsa. Den gamle korskirka i tre er revet og erstattet av en ny i mur. Denne er lagt i akse for parkdraget. Ved Mesnaelva på oversida av Storgata er det reist industribygninger i mur.

Hammer gård sett fra sør og Lillehammer kirke (oppført 1882, arkitekt Thrap- Meyer). Foto fra 1890.

Lillehammer Sparebank 1896, arkitekt Ove Ekman.

Norges Bank 1913, arkitektene Jürgensen og Wollebæk,

Grand Hotel, 1900

Storgata, mot nord. Årstall ukjent.

I 1894 ble jernbanelinjen fra Hamar til Sel åpnet, og det ble togtrafikk til og fra Lillehammer stasjon. Dette førte til så sterk byvekst at departementets avslag om eget prestegjeld for byen i 1875 ble revurdert allerede i 1902 og innvilget. Bergsenggata ble til Jernbanegata. Byen ble fysisk skilt fra Mjøsa av jernbanelinja. Det fantes få overganger/underganger, og linja førte i så måte til stor fysisk endring av bybildet.

Samme år ble et av landets første elektrisitetsverk bygd ved Helvetesfossen i Mesnaelva og byen fikk elektrisk lys i hovedgata.

I 1896 kom en lov som forbød bygging i den nærmeste sonen utenfor byggegrenser. Dette forsterket den bygningsmessige fortettingen i landets byer. Samme år bygges Lillehammer Sparebanks bygning, i dag kjent som kulturinstitusjon.

Mesna Bruk var i 1900 Lillehammers største industribedrift og sysselsatte vel 90 mennesker. Mesna tresliperi ble startet opp like etter århundreskiftet og fikk avleggeren Mesna kartonfabrikk i 1915 ved Mesnas utløp i Mjøsa.

Stortorget ble etablert som hovedtorg i forbindelse med anleggelsen av jernbanen. I 1913 bygde Norges Bank en filial på østsida av torget. Foruten å romme Norges Banks virksomhet på Lillehammer, ble bygningen oppført for offentlige funksjoner som posthus, telefon- og telegrafsentral og bygningskontor og fungerte som et slags rådhus for byen. Etter krigsutbruddet i 1940 ble landets gullbeholdning på nesten 50 tonn oppbevart her fra 9. til 19. april.⁵

Omkring 1900 ble Lillehammerdistriktet et attraktivt reisemål om vinteren, og vintersportsstedet Lillehammer fikk ekstra drahjelp av at Nordseter og Sjusjøen ble bygd ut som turiststeder. Nye hoteller ble etablert, som Grand hotell og Breiseth i 1900 og Lillehammer turisthotell i 1911. Flere eldre pensjonater og hoteller ble utvidet og fikk økt standard, og befestet Lillehammer som turistby.

– *Lillehammer har en fremtid*, skrev Aftenposten i 1909. Årsaken var det store Vinterstevnet som var arrangert her og som omfattet Norgesmesterskap på både skøyter, ski og i hopp. Dette var i praksis det første landsdekkende mesterskapet på ski i Norge. (Feiring, 2004)

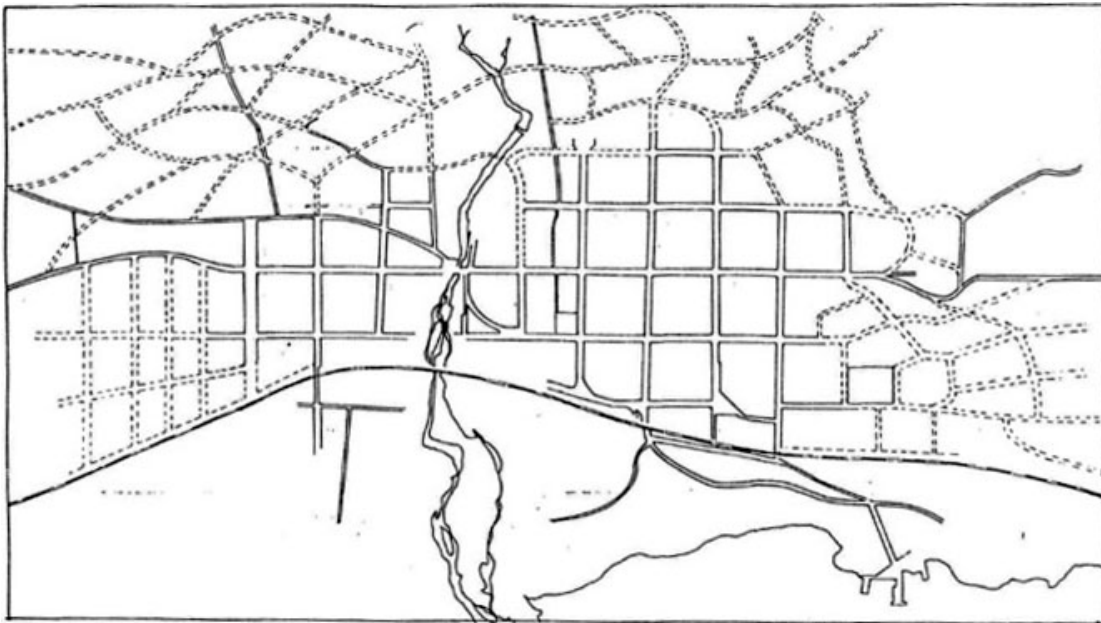
I 1898 godkjennes byens kommunevåpen: en sølv og rød skiløper mot en blå og sølvfarget bakgrunn. Motivet henspiller på en historisk hendelse: birkebeinernes redning av Håkon Håkonsson fra baglerne.

⁵ Kilde: Askeladden

3.1.3 Ny byplan

Villaområdene rundt byen ble bygd ut som følge av byveksten etter jernbanens gjennomføring. Det var status å bosette seg landlig i frittstående byvillaer – også for middelklassen som begynte å vokse fram. Arkitekt Kristoffer Lange sto for mange nye boligområder i tiden opp mot slutten av første verdenskrig.

I 1912 fikk oppmålingskontoret Ingeniør Dahl fra Oslo i oppdrag å tegne utkast til en byutvidelse. Dette var den første større, helhetlige byplanen etter Buchholz' plan fra 85 år tidligere. Ingeniør Dahls plan gikk ut på tilpasning til terrenget ved hjelp av kurvede gateløp. Et belte med mykere strukturer rundt kvartalsstrukturen ble dannet i samsvar med tidens planleggingsidealer, hagebyen.

Ingeniør Dahls plan for Lillehammer, 1912, er tegnet utfra hagebyidealene: byen tilpasses terrenget i større grad enn det som lå til grunn for rutenettplanen.

Lillehammer 1913. Karttegner Krum ble engasjert til å måle opp byen og terrenget. Rutenettstrukturen er godt synlig.

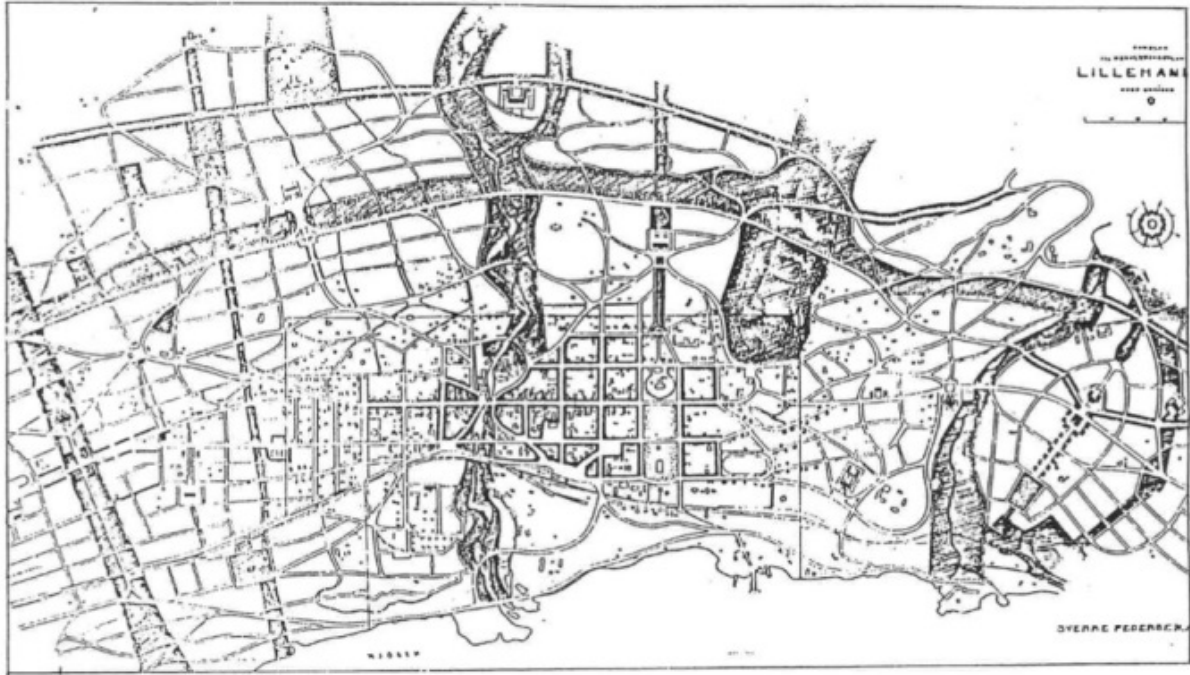

Bykart fra 1927. Gjeldende bygrense er markert ved den kraftigste streken. Eldre bygrenser er stiplet inn. Rundt byen er det anlagt høyspentledninger fra byens elektrisitetsverk ved Mesnaelva.

I 1918 forelå Langes byplan som en videreføring fra Dahls plan, men mer detaljert og med Busmoen inkludert som siste uregulerte areal innenfor bygrensa.

Bygningsloven av 1924 påla herredene å regulere et 300 m bredt byggebelte rundt bykommunene. Dette ble diskutert også mellom Fåberg herred og Lillehammer by. Målet var å se kommunene i sammenheng. Plan over Lillehammer og Fåberg ble utarbeidet i 1929 av Sverre Pedersen i samarbeid med byingeniør Thorvald Lind. Sverre Pedersen var arkitekt og professor i byplanlegging ved Norges tekniske høgskole i Trondheim. Pedersens plan utvidet byens grenser. Den bærende ideen var å legge vekt på det stedegne: en rekreasjons- og sportsby med *havebymessig karakter*. Det skulle være stor grad av *åpen bebyggelse* i stedet for sluttete kvartaler. Ringgater med planlagte parkdrag skulle omgi bysentrum for å bevare det grønne byrommet. Som resultat av den nye bilismen planla Pedersen to nye hovedomkjøringsveier i øst. Grønne lunger og parkdrag fra bysenteret ut mot friområdene i øst stykket opp byggearealene. Planen ga detaljert funksjonsfordeling, utbyggingstetthet og høydeangivelser for bygg. Den viktige øst/vest-aksen Kirken-Parken-Den høyere skole ble forsterket og forlenget østover. Diagonalgater ble foreslått for å løse sør-nord kommunikasjon via jernbanestasjonen. I løpet av 1930-åra ble deler av planen realisert.

Sverre Pedersens plan. Terrengtilpasningen videreføres i Lillehammers planarbeid utover 1920-30-tallet. Villaområdene rundt bykjernen ble bygd ut, tilpasset terrenget langs nye trafikklinjor og boligater.

1930-tallet kom med nye driftige entreprenører innen industridesign og møbelproduksjon. Bjørklund ostehøvelfabrikk var startet opp i 1927, Madshus skifabrikk flyttet til byen fra Vardal i 1936, Steen og Strøm møbelfabrikk startet opp i 1939. Mesna Margarinfabrikk og Svarstad er andre bedrifter som oppsto i denne tiden. I 1932 ble Vingnesbrua åpnet, og fergetrafikken mellom Vingnes og Lillehammer opphørte.

I 1932 gikk også det første Birkebeinerrennet av stabelen: et turrenn på ski fra Rena til Lillehammer til minne om birkebeinerens ferd med kongssønnen Håkon Håkonsson fra Gudbrandsdalen til Østerdalen vinteren 1206. Rennet samlet 200 deltakere og ble en folkefest som fikk bred dekning i rikspresen (birken.no).

På 1930-tallet gjorde bygningssjefen i Lillehammer i samarbeid med Pedersen en revisjon av gjeldende reguleringsplan: Nye trafikklinjor og boligater innpasses. Påpeker de dype kvartalene på 120 m og at moderne kvartaler greier seg med 60 m. Påpeker at rutenettet som ble lagt til grunn i 1827, medførte for bratte tverrgater mens langgatene er logisk tilpasset terrenget. Nevner også det brede parkintervallet som gjør den opprinnelige byplanen interessant og bemerkelsesverdig, og som ifølge Pedersen burde vært konsekvent gjennomført fra Mjøsa og opp til skogen. Eldre bebyggelse i kvartalenes kjerne som hadde sin berettigelse da byen levde på et mere landlig vis, foreslås suksessivt fjernet (eks fjøs, stall og grisehus). Plass til 110 villatomter innenfor bygrensen. To etasjer over grunnmur opprettholdes som generell byggehøyde. Nåværende murtvangsgrense innskrenkes til fordel for åpen trebebyggelse («Mangel på tomter for åpen trehusbebyggelse gjør det helt ubetenkelig å foreslå en utvidelse av det strøk hvori trebebyggelse er tillatt»). Vektlegger at byens kontakt med naturen opprettholdes og den nåværende havebymessige karakter fortsetter samt at Lillehammer fortsatt kan vokse som rekreasjons- og sportsby. En hovedutfordring var å skaffe Maihaugen en oppkjørsel nordfra. Fåberggata knyttes til Jernbanestasjonen.

Lillehammer 1934

3.1.4 Krigstid – okkupasjonsmaktens by

Tyske styrker kom til Lillehammer i april 1940. Vingnesbrua ble sprengt av norske motstandsstyrker, men raskt gjenoppbygget av tyskerne.

Mot slutten av krigen ble den tyske okkupasjonsmaktens hovedkvarter i Norge flyttet til Lillehammer og ble lagt til Lillehammer Turisthotell der den lokale, tyske kommandanten hadde slått seg ned. Rundt 20 private villaer i det nærmeste området rundt hotellet ble annektert av generalstabens offiserer og eierne kastet ut. Det ble bygget underjordiske ganger og bunkere i Turisthotellsbogen, blant annet en gang mellom hotellet og Wangsvillaen der den tyske øverstkommanderende nå holdt til. Her, i det nærmeste huset til Turisthotellet, ble kapitulasjonserklæringen undertegnet 8.mai 1945.

På det meste talte okkupasjonsmaktens styrker i alt nærmere 10 000 mann som var tilknyttet hovedkvarteret og de forskjellige fangeleirene som lå i og utenfor byen, blant annet på Stampesletta («Lager Edelweiss») og på Jørstadmoen. Disse satte sitt preg på byen. Fangeleiren på Jørstadmoen var hovedleir for Østlandet og huset flere tusen russiske krigsfanger under kummerlige forhold. Til sammen døde 954 russere i leirene på Lillehammer (Bjørnhaug).

3.1.5 Etterkrigstid og byvekst

Etter krigen startet den store utbyggingen av byens randsoner med kjede-, rekke- og koblete eneboligområder. Sverre Pedersens planer fra 1930-tallet ble bare delvis fulgt. Trafikken ble sett på som hovedproblem for miljøet i byen, og måtte ledes utenom byen. Ringveien øst for byen ble ikke gjennomført, men i 1955 ble Kirkegatebrua over Mesna åpnet. Dette var andre bru som forbandt sentrum i nord og sør, og det ga en trafikkavlastning for Storgata. Forbindelsen hadde ligget i planene lenge og la grunnlaget for de mange boligfeltene rundt byen.

Lillehammer Byplan 13.9.1950

I perioden 1959-65 var arkitekt Erik Langdalen engasjert for byplanarbeid på Lillehammer. Hovedtyngde lå på tre temaer: plan for byggebeltet; trasé for hovedvei; og bygningsutforming i bysentret.

Med velstandsutviklingen på 1950- og 60-tallet kom en rekke nye bygninger i sentrum av byen. Kommuneadministrasjonen ble samlet i Handelen og Håndverkets hus i Storgata i 1963. Dette anlegget i modernistisk arkitektur endret bybildet radikalt i Lillehammers mest prominente gate, også ved at plassen foran, nå kjent som Sigrid Undsets plass, ble åpnet. En arkitektkonkurranse for kulturbygg ble utlyst av kommunen og vunnet av arkitekt Erling Viksjø. I 1963 ble en bygning som inneholdt kino og Lillehammer Bys Malerisamling, oppført. (Malerisamlingen er nå en del av Lillehammer Kunstmuseum.)

Det ble bygget flere moderne forretningsbygg. Bedriften Erling Vold bygget det første forretningsbygg i fire etasjer i Storgata 1957, og skapte debatt i byen rundt dette. Etter at hotell Jevanord på Lilltorget brant i 1960, ble Domus-bygget oppført på tomten. Langs Kirkegata ble det oppført forretningsgårder av bl.a. arkitekt Ellefsen. Oppland fylkeskommunes bygningskompleks ble reist.

I 1964 ble kommunene Fåberg og Lillehammer slått sammen. Lov om byfornyelse og ny bygningslov ble vedtatt i 1965. Loven stilte blant annet krav om utarbeidelse av generalplan for kommunene, og det ble lagt vekt på trafikkplanlegging og soneplanlegging.

Lilletorget, etter at hotell Jevanord brant i 1960. Domus-bygget. Flyfoto av Stortorget og arkitekt Viksjøs kinobygning

I 1974-75 kom utvidelsen av Fylkessykehuset med den markante høyblokka på ti (i dag elleve) etasjer. Samtidig kom Lillehammers første verneplan i det offisielle Arkitekturvernåret 1975. Storgata, Skoletorget, Hammer gård og Vinterbrøyta ble definert som bevaringsverdige områder.

Industribedrifter ble lagt ned. I 1980 ble Mesna Kartonfabrikk nedlagt og 1983 Lillehammer Bryggeri. Nye arbeidsplasser ble etablert i offentlige institusjoner som Televerket, Forsvaret, distriktshøgskolen og innenfor helsevesenet. 1980-tallet var preget av fokus på byutvikling. I 1984 ble kulturmiljøet Storgata tildelt Statens byggeskikkpris.

Mjøsbrua over Mjøsa mellom Moelv og Biri ble åpnet i 1985 og erstattet både ferjesambandet mellom Mengshol og Gjøvik, og en svingete og bratt parsell med lav standard mellom Moelv og Lillehammer (blant annet Brøttumbakkene), på østsiden av Mjøsa. E6 ble flyttet til vestbredden mellom Biri og Lillehammer, mens gamle E6 langs østbredden ble nedklassifisert til vanlig riksvei (nå fylkesvei 213). E6 ble samtidig lagt utenom Lillehammer sentrum. Det ble hytteutbygging på Hafjell og Kvitfjell.

3.1.6 Vinter-OL 1994: Lillehammer på verdenskartet

– *Velkommen til fremtiden*, sa statsminister Gro Harlem Brundtland i 1988 da Lillehammer ble tildelt de olympiske vinterlekene for 1994. I løpet av de neste årene ble det investert 2,2 milliarder kroner i OL-anlegg, veier og trafikkanlegg, deltakerlandsbyer, pressesenter og så videre.

Store ambisjoner og knapp tid gjorde at avgjørelser ble tatt raskt, innenfor mulighetenes rammer. Det ble arbeidet med «branding» av byen. Det norske særpreget skulle beholdes og vises fram med maskotene Kristin og Håkon, Birkebeineren i byvåpenet og Maihaugen. Ny avkjøring fra E6 ble anlagt, noe som gjorde endelig slutt på det som var igjen av gjennomfartstrafikk i bysentrum. Lillehammer fikk oppgradert infrastruktur med bedre veier, utvidet jernbanetrasé, og oppgradert vann og avløpsnett med utvidet renseanlegg. Kirkegata ble splittet i to og ny vei ført diagonalt i tunnel under Jernbanetorget. Mesnadalsarmen og jernbanetorgtunnelen ble koblet sammen.

Olympiaparken med Kristins og Håkons hall og Lysegårdsbakkene ble anlagt. Skårsetlia olympialandsby (rekkehusbebyggelse av divA og Lund Hagem arkitekter) ble bygd. Dette anlegget mottok Statens Byggeskikkpris 1994. Nytt tilbygg til Lillehammer Bys Malerisamling ble oppført: "Flygelet" tegnet av Snøhetta arkitekter. Lillehammer Sparebank (Kulturhuset Banken) ble satt i stand i forbindelse med OL og ny beplantet plass anlagt foran bygningen, det siste i tråd med planer fra Pedersens byplan.

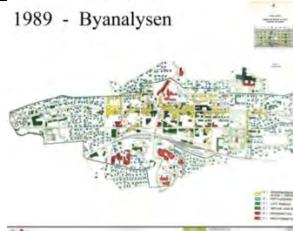

3.1.7 Lillehammer i dag

Etterbruk etter OL: pressesenteret ble filmskole, høyskole.

En kommunal registrering av verneverdige bygninger ble gjort i 1992.

I 2008 ble Mesna Bruk nedlagt. Bedriften hadde holdt til ved Mesnaelva i sentrum av byen fra 1814 til 1981, da den flyttet inn i Mesna kartongs lokaler ved Mjøsbredden. Dette var noe av den siste, større og tradisjonsrike Lillehammerindustrien som forsvant fra byen. Nedlagte industriarealer er senere transformert til ny bruk. I 1990 ble det igjen aktivitet i de ombygde fabrikkbygningene til Mesna kartong i form av Strandtorget kjøpesenter som stadig er et av de større i regionen. Det tidligere Bryggeri-kvartalet er transformert til kontorarbeidsplasser og boliger, senest ved Larkas arkitekter på 2010-tallet. Mosodden og Strandpromenaden er opparbeidet som rekreasjonsområde for byens beboere.

3.2 Tid/rom-matrise

Tidsvindu	Romlige og tematiske nivåer i forståelsen av Lillehammer					
	Norge/utlandet	Lillehammer	Infrastruktur	Byplangrep	Bebyggelse	Byrom
2000-tallet	Nye urbane visjoner – smart, trygg og grønn Bærekraftig byutvikling	Byutvikling 2044 Strategi for areal- og transportutvikling med handlingsprogram 2016 2008 Mesna bruk nedlagt	Vingnesbrua blir gang- og sykkelbru. Planer for utbygging av jernbanespor og utredning av ny E6 langs Mjøsa. «Byvekst innenfra og ut»	Strandpromenade langs Mjøsa	Bryggeri-kvartalet v/ Larkas arkitekter Mesnakvartalet Området Storgata/ Løkkegata/ Tomtegata og Gamleveien, tegnet av Lund og Slaatto	Temakart for byens rom (kommuneplan for det sentrale byområdet)
1990-tallet		Lex Lillehammer 1989	Ny avkjøring fra E6 Mesnadalsarmen	Kirkegata splittes i to og ny vei føres diagonalt i tunnel under Jernbanetorget.	 1994: OL-anleggene Skårsetlia får Statens byggeskikkpris 1994 Ombygging av Lillehammer bryggeri "Kobberslottet" Strandtorget kjøpesenter	Stortorget får et sentralt nybygg: kunstmuseet Ny beplantet plass foran Lillehammer Sparebank (Kulturhuset Banken).
1980-tallet	1985: Mjøsbrua åpner mellom Moelv og Biri. E6 er lagt på vestsida av Mjøsa, utenom Lillehammer sentrum.	1984: Kulturmiljøet Storgata får Statens byggeskikkpris 1985: Lillehammer Bryggeri nedlagt 1980: Mesna Kartonfabrikk nedlagt	Ny bru over Mjøsa nord for Vingnes. Ny infrastruktur i forbindelse med økt hytteutbygging på Hafjell og Kvitfjell	1989 - Byanalysen 		
1970-tallet	Arkitekturvernår 1975	Lillehammers første verneplan 1975 Flere industribedrifter flytter eller legger ned		Vern av enkeltområder i sentrum	 1974-75: Fylkessykehuset	Storgata, Skoletorget, Hammer gård og Vinterbrøyta vernes

1960-tallet	Ny bygningslov i 1965, lov om byfornyelse 1967	1964: Kommunesammenslåing av Fåberg og Lillehammer		Nye boligfelt	1963: Kino og malerisamling ved Stortorget Kommuneadministrasjonen samles i Handel og Håndverkets hus 1963	Byrom/plassdannelser i forbindelse med nye bygg som kinoen og Handelen og Håndverkets hus
1950-tallet			Trase for ny fjernvei forbi Lillehammer. 1955: Ny bru over Mesna i Kirkegata	Nye boligfelt rundt byen	 <i>Vold bygger første moderne bygning i Storgata 1957</i>	
1940-tallet			1948: Vingnesbrua gjenoppbygd			
	2.verdenskrig	I november 1944 starter den tyske okkupasjonsmakten flytting av sin hovedadministrasjon i Norge til Lillehammer	 <i>1940: Vingnesbrua sprengt i sabotasjeaksjon</i>		Lillehammer Turisthotell og villaområdet rundt annekteres av den tyske generalstabens Fangeleire blant annet på Jørstadmoen og Stampesletta.	
1930-tallet		Industridesign og møbelproduksjon 1932: Det første Birkebeinerrennet arrangeres	Vingnesbrua åpnet 1932 Slutt på fergetrafikken fra Vingnes til Lillehammer			
1920-tallet	1920- tallet: Økonomisk vekst 1921: åpning av Dovrebanen fra Sel til Trondheim 1924: Ny bygningslov, regulere byggebelte	Fåberg: 300 m bredt byggebelte utenfor bygrensa	 <i>En av byplanens diagonaler</i>	1929: Plan for Fåberg og Lillehammer kommune i sammenheng Diagonalgater for å løse sør-nord kommunikasjon via jernbanestasjonen	Sosial boligbygging: tomannsboliger og firemannsboliger	Ringgater med planlagte parkdrag

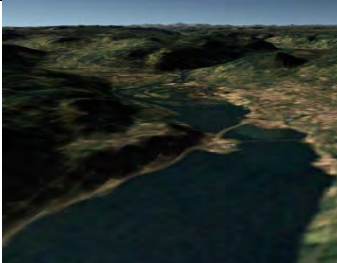
1900- slutten av 1. verdenskrig	1904: Ålesund brenner. Lov om murtvang i alle norske byer. 1901: Ebenezer Howards bok «Garden City» presenterer nye ideer for byplanlegging	Lillehammer blir attraktivt som vintersportssted Hoteller, turisme, Flere sanatorier åpner i distriktet	 Ingeniør Dahls plan, 1912 Idealet om hagebyen 1900: Mesna Bruk er Lillehammers største bedrift	Status å bosette seg landlig i frittstående byvillaer	Norges Bank 1913 Grand Hotell 1900	Stortorget 1907
1860 - 1900	1894: Jernbane åpner fra Hamar til Sel Skattelovene av 1882 1877: Jernbane fra Hamar oppover Østerdalen 1861: Gjøvik grunnlegges	Lillehammer får togforbindelse	 <i>Lilletorget, gatebelysning, Mesnaelva.</i>	Stasjonsområdet anlegges så sentralt som mulig. Byen blir fysisk skilt fra Mjøsa av jernbanelinja. Få over-/underganger. Bergsenggata blir til Jernbanegata	1896: Lillehammer sparebank 1894: Stasjonsbygninger og vanntårn av arkitekt Paul Due. Boligbygging langs Gamlevegen: kunstnerkoloni 1882: Lillehammer kirke	Jernbanetorget er nytt byrom
1850-tallet	1854 Jernbane anlagt fra Christiania til Eidsvoll	1855: Skibladner settes i trafikk på Mjøsa Industriutbygging, spesielt rundt Mesnaaelva og Årretta	Lillehammer får forbindelse til hovedstaden via vannveien på Mjøsa og videre med tog fra Eidsvoll		Pakkhus og brygger ved Mjøsa	
1840-tallet	1847: Hamar blir grunnlagt 1845: Alle byer en generell bygningslov	Industriutbygging 1842: Lillehammer får fulle kjøpstadsrettigheter.	1841: Dampskipet Jernbarden sjøsettes på Mjøsa og får anløpssted ved Vingnes	Handelssentrum forskyves fra området ved kirka til Lilletorget		

1827- 1830-årene		1827: Lillehammer og Vingnes opprettes som kjøpstadsanlegg	Byplan med kvartalstruktur		Forretningsgårder i to etasjer	Området ved kirka og den gamle markedsplassen planlegges som torg
1814-1827	1825: Stortinget vedtar at den nye innlandsbyen skal ligge på Lillehammer 1824: En statlig kommisjon engasjerer Buchholz til å tegne kart over Lillehammer				På stedet der den nye byen planlegges, ligger gårdene Hammer, Vingnes, Suttestad, Sorgendal, Skillerud og Bu samt husmannsplasser under disse. Ved Hammer gård er en markeds plass og en annekskirke til Fåberg prestegjeld (korskirke i tre). Kvernhus ved Mesnaelva. Teglverk ved Mjøsstranda, nedenfor Suttestad.	Markeds plass ved Hammergegården og annekskirka
1814	Danmark-Norge oppløses.	Anleggelse av ny innlandsby diskuteres				
1536 – 1814	Storofsen i juli 1789: Gudbrandsdalslågen går over sine bredder, og vannstanden i Mjøsa stiger ti meter over det normale. Store arealer raseres av flom og jordskred.	1813: Beslutning om statlig sanksjonerte årlige markeder ved Hammer og på Vingnes. Området langs Mesnaelva tiltrekker seg industri-virksomhet. Anløpet for sundferga flyttes fra Lågens utløp over (Fåberg) lenger oppe mot nord, trolig etter Ofsens herjinger.	Før 1800: Kongeveien på østsiden av Mjøsa blir modernisert og er den første ferdselsveien til og fra Lillehammer som er beregnet på kjøretøy Landeveien (tjodveien) utbedres på slutten av 1600-tallet og blir kongevei, en gjennomgående vei som binder sammen landsdeler		Flere gardar har sag, mølle og stamper langs Mesna, blant annet Ersgård og Sorgendal. I 1755 starter kanselliråd F. Hammond produksjon av kopperplater og -gjenstander ved hjelp av vannkraften i elva. Nederst i Mesnaelva har Jevne glassverk dam og ovnsanlegg fra 1790-åra til 1835.	Gamlevegen på strekningen Lilletorget - Stor-Hove er en del av den gamle Trondhjemske Kongeveg. Over Vingnes på vestsiden av Mjøsa går «Vestre Trondhjemske hovedvei»

Middelalder 1000 - 1536.	1200-tallet: borgerkrig	1206: Birkebeinerne bringer kongssønnen Håkon Håkonsson i sikkerhet over fjellet fra Gudbrandsdalen til Østerdalen og videre til Trondheim	Ved gården Hammer er det kaupang – en handelsplass som kan spores tilbake til 1200-tallet i skriftlige kilder. Den er nevnt som «Litlikaupangr» og «Litlihamarr» i Håkon Håkonssons saga. Stedet er også kirkested. Lillehammer kirkesogn er omtalt første gang i 1359. Et skinnbrev fra 1390 forteller at det ble holdt ting i "Lithlæ Hamars kirku garde (Feiring 2004).		Tettstedsbebyggelse ved Hammer gård / kirka?	
Yngre jernalder (500 f.Kr – 1050) Vikingtid (750-1050)		Landskapet der Gudbrandsdal, Gausdal og Mjøsa møtes, er et sted der ferdselsruter krysser hverandre. Ikke minst er vannveiene viktige.	I nord-sør-retning på østsida av Mjøsa går en kløvvei (folkevei/tjodvei) mellom flatbygdene på Hedmarken og Gudbrandsdalen.		Gårdsnavn som slutter på -stad og -set antas å være fra 300-800 e.Kr, mens -gard oppstår i yngre jernalder (550-1050 e.Kr), og gårdsnavna -rud ca. 1100-1350 og -eng på 12-1300-tallet.	
Eldre jernalder		Arkeologiske spor etter bosetning, jordbruk og jernutvinning			Gardsnavn som Hammer, Bu, Holme, Lunde og Hove antas å stamme fra eldre jernalder, de første hundreårene av vår tidsregning.	
Bronsealder		Arkeologiske spor etter bosetning og jordbruk			Knutrud gård ligger på tuftene av bosettinger som trolig er blant Lillehammers første. Her er det funnet gravrøyser, gravhaug, hustuffer, steinlegginger, steininnhengning og dyrkingsspor fra jernalder og bronsealder. (kulturminnesøk.no, knutrud.no)	

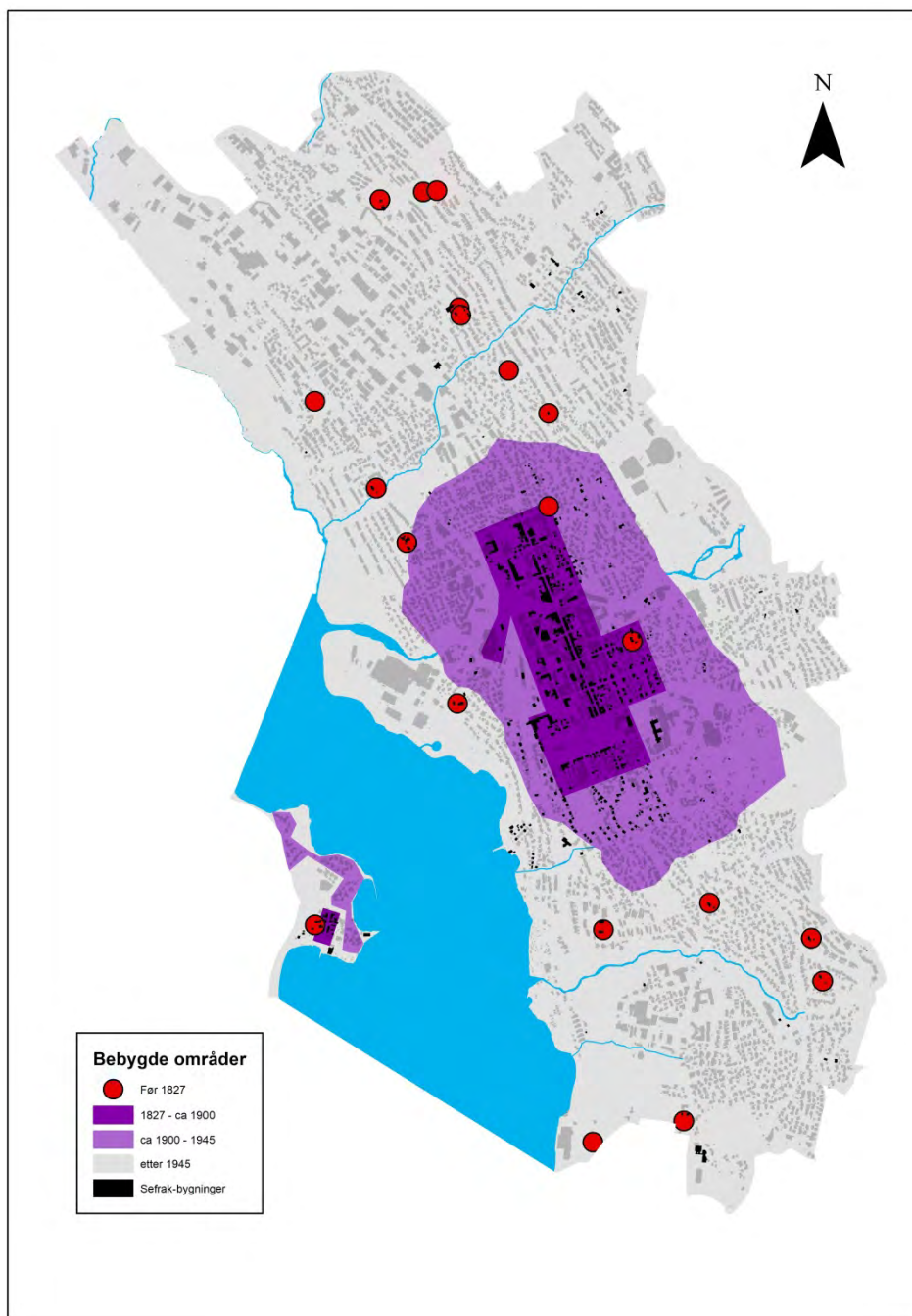

Yngre steinalder	Mot slutten av steinalderen, for rundt 4000 år siden, blir jordbruk og fast bosetting utbredt på Østlandet. De første bøndene velger å bosette seg der jorda er sjøldrenert og lettdyrka.	På Nord-Hove og Nordre Jørstad er det funnet skafthulløkser fra yngre steinalder. Dette er steinøkser som trolig ble brukt både til skogrydding og i åkerbruket.				
Eldre steinalder	De tidligste sporene etter menneskelig bosetning i Norge er fra steinalderen, da isen trakk seg tilbake etter siste istid.	På Drotten i Fåberg finnes helleristninger som antas å være 6000 år gamle. Disse er veideristninger (jaktristninger) som viser sju elger.				
Landskapet formes Slutten av siste istid ca. 13 000 år siden	Mjøsa ligger i en gammel dal, gravd ut av is gjennom flere istider til en fjordsjø.	Ved innløpet til Mjøsa, der Lillehammer ligger i dag, avsetter smeltevann fra breene løsmasser under siste istid. Elva (Lågen) har senere gravd ut store deler av massene slik at bare terrasser står igjen.				

3.3 Oppsummering

3.3.1 Lillehammers viktigste utviklingstrinn

Lillehammer har tydelige historiske lag: Ett er knyttet til området slik det var før byen ble anlagt i 1827. Gårdstunene som lå her før dette, og som fortsatt ligger her, er markante og representerer denne delen av historien. Disse er vist som røde prikker på kartet nedenfor. Neste lag er knyttet til den første byplanen og utbyggingen som den ga opphav til, inkludert industriutbyggingen langs Mesnaelva, vist ved mørkt lilla felt. Tredje lag er hagebyutbyggingen i første halvdel av 1900-tallet, markert med lysere lilla. Fjerde lag er den byutviklingen som har funnet sted i etterkrigstiden etter ca. 1950. Dette arealet fyller hele omfanget av analyseområdet og er lysegrått. Bygninger er inntegnet med gråtone. Eldre bygninger bygget fram til ca. 1920 (Sefrak-registeret) er vist i svart.

Arealmarkeringene er prinsipielle, og viser ikke eksakt utstrekning.

4 Karakteristiske trekk / stedsidentitet

Dette kapitlet utgjør DIVE-analysens andre trinn. Det presenterer en tolkning av den historiske utviklingen og viser karakteristiske trekk som har særlig betydning for Lillehammers stedsidentitet. Tolkningene står sentralt i den kulturhistoriske analysen og vil være underlag for verdidiskusjonen i neste trinn.

Kapitlet tar utgangspunkt i de fysiske omgivelsene, i planer/idealer som har formet dem, og i funksjoner, virksomheter og hendelser som har funnet sted på Lillehammer, – byens levde liv.

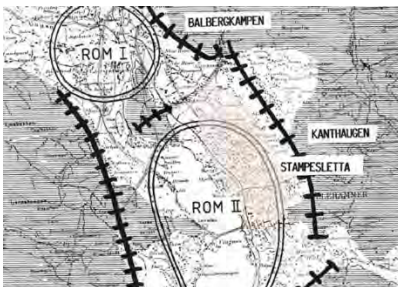
4.1 Landskapet

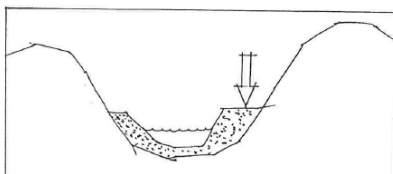
Lillehammer ligger på en terrasse i dalrommet, der Gudbrandsdalslågen renner ut i Mjøsa. Foto: Siv Leden, NIKU 2017.

Mjøsbyen Lillehammer er anlagt i nordenden av Mjøsa der Gudbrandsdalslågen renner ut i innsjøen.

Lillehammer ligger omgitt av markerte, romdannende terrengformer som Balbergkampen i nord og Kanthaugen med hoppbakkene i øst. Den grå skravuren markerer skogkledd areal, mens de svarte linjene viser markerte romdannende terrengformer. (Figur hentet fra Natur- og kulturlandskapsanalyse, Moen og Feste, 1989.)

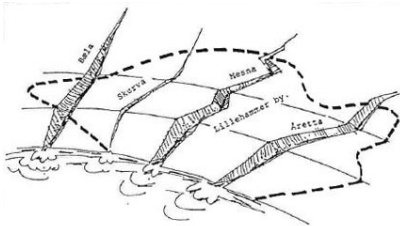
Byen ligger på en terrasse i landskapet. Denne består av løsmasser avsatt under istiden av smeltevann fra breene ved innløpet til Mjøsa. Elva (Lågen) har senere gravd ut store deler av massene slik at bare terrasser står igjen. (Figur hentet fra Byanalysen, 1989.)

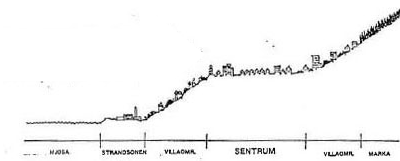
Byen ligger som en klart definert enhet i et storlinjet landskap. I fjernvirkningen framstår Lillehammer som en homogen by med klar avgrensning og et stort innslag av grønt. Her sett fra sør. (Figur hentet fra Natur- og kulturlandskapsanalyse, Moen og Feste, 1989.)

Det er en klar avgrensning mellom bebygde og ubebygde områder. Skillet følger gjerne veier. Her fra området ved Ekromskogen/Skårsetlia. (Kartgrunnlag: www.seeiendom.no.)

Det store landskapsrommet der Lillehammer ligger, er nord-sør orientert. Gjennom byområdet skjærer flere tverrgående bekk-/elvedrag seg ned i terrenget: Bæla, Skurva, Mesna og Åretta. Disse er markante trekk i landskapet. (Figur hentet fra Byanalysen, 1989.)

Det skrånende terrenget mot Mjøsa gir gode utsiktsforhold mot landskapet. (Figur hentet fra Byanalysen 1989).

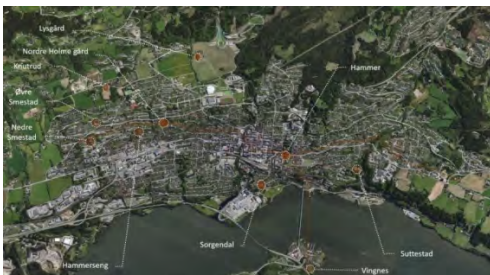
Fordi gatene er åpne i endene, ser man utover mot det omgivende landskapet uansett hvor man står i sentrum av byen. For eksempel er Balbergkampen nord for byen en markant fjellformasjon som er godt synlig fra mange ulike steder i sentrum. Her fra Gamleveggen.

4.2 Gårdsbrukene

Tunet på Skjellerud er et av flere gjenværende gårdstun som preger bybildet på Lillehammer. Foto: Siv Leden, NIKU 2017.

Tunene på de mange gårdsbrukene som lå her før Lillehammer by ble anlagt, består fortsatt og er karakteristiske innslag i bybildet.

Fordi gårdstunene i hovedsak har fått beholde en del ubebygget mark rundt seg, oppleves de i en kulturhistorisk sammenheng. Dette gjelder også de sentralt beliggende gårdene, selv om det er gårdene i utkanten av byområdet, som i størst grad har beholdt dyrka mark.

Bebyggelsen på de gamle gårdene er karakteristiske innslag i bybildet. Her: tunet på Bye.

4.3 Ferdselsårene

Mjøsa og Vingesbrua. Foto: Sveinung Krokann Berg, NIKU 2017.

Dampskipsbrygga med pakkhus ca. 1900.

Foto: Digitaltmuseum.no

Fergemann. Fra Vinges ved Mjøsa på midten av 1800-tallet. Foto: Norsk folkemuseum.

På Mjøsa har det til alle tider vært ferdsel: til fots eller med hest på isen vinterstid, og med båt sommerstid. Fra 1840-tallet kom det motoriserte båter (dampskip) i rutefart på Mjøsa. Ved Kopperberget var det omlastning mellom sjøveis og landveis ferdsel. Her var det brygger og pakkhus.

Vannvegen Gudbrandsdalslågen ble brukt til tømmerfløting fram til 1960-tallet. Ved Vinges er rester av lenseanlegg fra slutten av 1800-tallet. Dette er et markant innslag i landskapet og et teknisk-industrielt kulturminne.

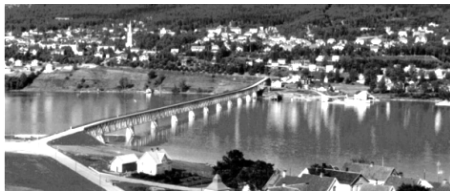
Vinges – Kopperberget var et kryssingspunkt over Mjøsa. Det var sundtrafikk med ferge over innsjøen ved Vinges fram til brua ble åpnet i 1932.

Det gikk ferdselsveier oppover på begge sider av Mjøsa. Gjennom området der Lillehammer sentrum ble anlagt, gikk den Gamle Kongeveien i nord-sør retning. Deler av den gamle veitraseen eksisterer fortsatt.

Fra området ved Hammer gård, der det var kirke og markeds plass, gikk det vei ned til sundstedet med ferge over til Vingnes. Denne veien var vinterbrøytet og har fått navn etter dette. Veifarene er her inntegnet på et oppmålingskart fra 1824.

Vingnesbrua med tilførselsveier ble åpnet 1932 og var da Norges lengste bru. Fra sommeren 2017 er den gangbru. Foto ca. 1935 (www.mjossamalingene.no) .

Lillehammer stasjon ble oppført til åpningen av jernbanelinjen Hamar-Sel i 1894. I 1921 ble Dovrebanen forlenget til Trondheim. Stasjonsbygningen er fredet av Riksantikvaren.

Ny trasé for E6 på vestsiden av Mjøsa, utenom Lillehammer sentrum og med ny bru over Mjøsa, ble åpnet i 1985.

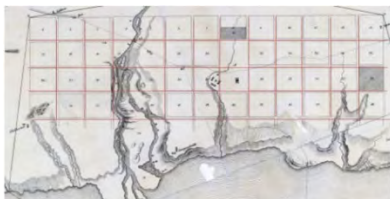
Ny adkomstvei (Mesnadalsarmen) ble anlagt i forbindelse med OL 1994. Denne ble fredet av Riksantikvaren i 2009 som del av en landsomfattende verneplan for veganlegg.

4.4 Rutenettsplanen

Flyfoto over Lillehammer sentrum med de to parallelle gatene Storgata øverst og Kirkegata nedenfor. Til venstre i bildet ligger Nordre Park. I midten av bildet skjærer Mesnaelva seg gjennom bystrukturen. Nederst i bildet går jernbanelinja. Til høyre i bildet ligger Søndre Park og kirken med omgivende kirkegård. Dette området var tiltenkt rollen som sentrumsområde i Buchholz' byplan. Foto: www.seeiendom.no.

Sentrum av Lillehammer er et resultat av og bærer preg av amtskonduktør Buchholz' rutenettsplan og byens bygningslov fra 1827. Sentrum har langsgående gater som følger terrenget og kortere, bratte gater på tvers.

Området rundt kirka (nå Søndre Park) var lagt ut som torg og det sentrale handelsområdet i byplanen. Kvartalet på oversiden av torget (mørk grå i byplanen) var avsatt til «Thinghuus og Brandforsikringshuus».

Mesnaelva er den største av elvene som renner gjennom Lillehammer og var et argument for etableringen av byen. I Buchholz' byplan var dalsøkket med Mesnaelva et brannskille som sammen med det påtenkte torget delte byen i tre soner.

Buchholz' byplan fra 1827 for *Kjøbstadsanlægget Lillehammer og Vingsnæs*, omfattet også en bystruktur med fire kvartaler på Vingnes. Her ble Vingnesgata og Strandgata etablert og bebygget utover 1800-tallet i henhold til byplanen. En kan i dag spore 23 av kvartalene fra Buhholz' plan, Vingnes inkludert.

De kvadratiske kvartalene i Buchholz' byplan måler 120 x 120 m og er uvanlig store. Dette har gitt stor fleksibilitet i byplanen. Det har også medført at kvartalene fra Buchholz' plan til dels er blitt oppdelt i mindre kvartaler.

På tvers av og gjennom kvartalene finnes det også mer eller mindre uformelle veier og tråkk. Noen av disse veiene er eldre gutuer og veifar som lå her før byen ble anlagt, så som Nymo-svingen som er rest etter den gamle kongeveien og gutuene, se nedenfor, mens andre trolig er selvgrodde (snar)veier som er etablert etter at byen ble bygget ut.

Den eldste eiendomsstrukturen, tilhørende gårdsbrukene som lå her før byen ble etablert, var langstrakte eiendommer som strakte seg fra Mjøsa oppover i utmarka/fjellet, på tvers av terrengfallet. De tverrgående gutuene i øst-vest retning er spor etter dette.

Den eldste bebyggelsen oppført etter byplanen i sentrum og på Vingnes er bygget med klart definerte gateløp og et ensartet gatebilde. Den opprinnelige bygningsloven for Lillehammer fra 1827 påla at bygningene skulle følge gatelinjen og at det skulle oppføres plankegjerdet mot vei der hvor det ikke var husvegg. Gatehjørner skulle være brukket. Utbygg og karnapper mot gate var forbudt. Bygningshøyden var satt til maksimalt én til én i forhold til gatebredden.

I kontrast til det tydelige rutenettmønsteret består det indre av kvartalene av en mer tilfeldig strukturert bebyggelse, lagt etter eiendomsgrensene.

Gatebebyggelsen var to-etasjes forretningsgårder med bolig i andreetasje, oppført i tømmer. Bysentrum har fortsatt en relativt homogen bygningsmasse der toetasjes trehus fra 1800-tallet utgjør hovedvekten. Sentrumsbebyggelsen er oppført i ulike stilarter: De eldste bygningene fra 1800-tallet er i empire mens bygningene fra århundreskiftet 1800-/1900-tallet gjerne er i sveitserstil.

Hjørnegårdene har brukket hjørne og inngang på hjørnet.

Til forskjell fra de stramme gatefasadene hvor det var forbud mot karnapper og verandaer, er bakgårdsfasadene friere utformet med sammensatte volumer. I enkelte sentrums-kvartaler består det indre av kvartalene av et mylder av ulike bygningstyper.

Mot bakgårdene var svalganger vanlig. I bakgårdene lå mindre nyttebygg: ymse uthus, doer, boder, staller.

Mens den eldste bebyggelsen på Lillehammer ligger ut mot gate og i hovedsak er trebygninger, er det et innslag av eldre murbygninger inne i kvartalene. Disse er trolig oppført etter at murtvang ble innført i norske byer i 1904.

På grunn av byens topografi og rutenettplanens bratte tverrgater er hus i bakke et karakteristisk trekk ved Lillehammer sentrum. Dette gjelder så vel bygårder som frittliggende hus og boligblokker.

Frittstående byvilla som følger gatestrukturen, med næringslokale i sokkeletasjen og boliger for øvrig. De frittstående byvillaene er en vanlig bygningstype i sentrum.

Bybildet preges også av enkelte monumentalbygg som for eksempel Lillehammer kirke og kapell, Norges Bank, jernbanestasjonen, den gamle banken (Kulturhuset Banken).

Storgata er byens kanskje viktigste byrom. Den knytter sammen Nordre park, Lilletorget og Søndre Park. Sør for Lilletorget er gata bilfri gågate.

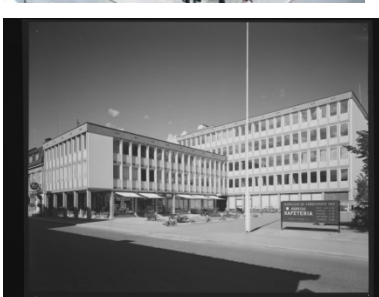
Lilletorget er et svært sentralt punkt. Det ligger ved brua som var det eldste krysningspunktet over Mesnaelva, vist på kart fra 1750. Dette var et av fastpunktene for Buchholz da han lagde byplanen ved etableringen av Lillehammer i 1827. Her krysser Storgata det gamle veifaret som Nymosvingen og Gamlevegen er en rest av.

Nord for Lilletorget preges Storgata av biltrafikk.

Byen har flere torg: Stortorget, Lilletorget og Jernbanetorget. Stortorget er et viktig rom for Lillehammer både som historisk torgplass og som arena ved ulike arrangementer (jf. Lillehammer som arrangementsby). Torget som var inntegnet i Buchholz' byplan er i dag Søndre Park. Ved Lillehammer kirke ligger Skoletorget. Dette torget har betydning som historisk markeds plass og var et av argumentene for etableringen av Lillehammer i 1827.

Det finnes også mindre plasser knyttet til offentlige bygg, slik som Sigrid Undsets plass ved det som i dag er Lillehammer rådhus (foto fra 1963), og forplassen utenfor Fylkeshuset.

4.5 Handel- og håndverksvirksomhet

Lilletorget ligger ved Mesnaelva sentralt i byen og danner avslutningen av gågata i Storgata. Foto: Siv Leden, NIKU 2017.

Storgata fra Nordre gate til Søndre park er byens gamle handelssentrum. Storgata er et karakteristisk trekk ved Lillehammer og er viktig for byens identitet. Strekingen som er gågate, har særlig mye aktivitet og har størst betydning for bylivet.

I bakgårdene lå det gjerne ulike former for småvirksomhet knyttet til handel og håndverk.

Fra gammelt av var sentrumsområdet nord for Mesna-elva i særlig grad preget av håndverksvirksomhet. I området rundt Løkkegata er det bevart flere eldre håndverkergårder.

4.6 Industrivirksomhet

Den eldre industribebyggelsen langs Mesnadalen er et karakteristisk trekk ved Lillehammer. Foto: Siv Leden, NIKU 2017.

Langs Mesnaelva har det i flere hundre år ligget kverner, sager og stamper. Elva som kraftkilde var et argument for å etablere kjøpstaden her i 1827. Av vesentlige virksomheter kan nevnes Mesna Bruk, Uldvarefabrikken, Mesna Kartong, Lillehammer Bryggeri og Brenneriet.

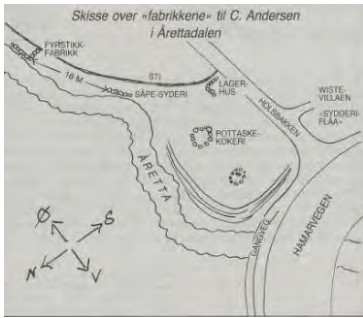
Stampesletta

Stampesletta har fått navn etter ei stampemølle som lå ved elva øst for byen.

Det finnes fortsatt spor etter småindustri i bakgårdsbebyggelsen i sentrum.

I siste halvdel av 1800-tallet lå det blant annet teglverk, sagbruk, pottaskekokeri, såpekokeri, en fyrstikkfabrikk og muligens også en tobakksfabrikk ved Åretta. I dag finnes bare grunnmurer igjen. Kap. 4.3.2. Jeg oversender kart med industrihistorien for Åretta-vassdraget.

Lillehammer har hatt omfattende matvareindustri med bryggeri, brenneri, slakteri, bakeri osv. Den nedlagte Margarinfabrikken med en margarinpakke på taket og den tidligere mølla er blant industrianlegg som utgjør landemerker i byen.

4.7 Samfunnstjenester

Lillehammer kirke ved Søndre park er en monumental langkirke fra 1882 preget av nygotiske former og med tårn i vest. Den er oppført i upusset rød tegl etter tegninger av Henrik Thrap Meyer. Kirka ligger aksialt i parkdraget og er et viktig landemerke i byen. Den er godt bevart utvendig.

I motsatt ende av parkdraget Søndre Park, på en tomt som i Buchholz plan var avsatt til «Thinghuus og Brandforsikringshuus» ligger det tidligere Lillehammer høyere skole, i dag Lillehammer videregående skole.

I Buchholz' byplan var et kvartal avsatt til «Sygehuus, hospital og deslige indretninger» (oransje markering). Lillehammer sykehus opprettet i 1853, ble lagt litt nordøst for dette. Sykehusets høyblokk fra 1960-tallet er svært synlig i bybildet.

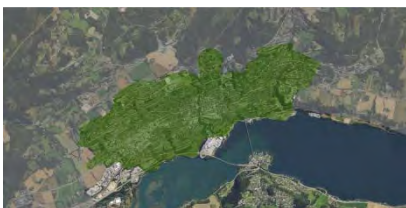
4.8 Hagebyen

Småhusbebyggelse med hager er karakteristisk for Lillehammer. Her fra Busmoen. Foto: Sveinung Krokann Berg, NIKU 2017.

Byen i det grønne: Lillehammer ligger omgitt av natur-og kulturlandskap. Markante skogkledde åser rammer byen inn mot nord, øst og sør.
(Kartgrunnlag: flyfoto, www.seeiendom.no)

Det grønne i byen: Byen preges også av grønne områder inne i byen. De romslige hagene samt parker og grønndrag er en særpreget og viktig kvalitet ved Lillehammer.
(Kartgrunnlag: flyfoto, www.seeiendom.no)

Strandlinja mot Mjøsa avgrenser byen mot vest. De siste årene er det etablert en strandpromenade langs Lågen/Mjøsa og området er parkmessig opparbeidet med badestrender, ballbaner og fuglekikkertårn. På Vingnes-siden er det bade-plass, stupetårn og småbåthavn, samt skøytebane vinterstid.

Bekke-/elvedragene gjennom byen er en del av byens grønne struktur. Bekkene/elvene går i dype dalsøkk og er dels kantet med løvskog.

Bysentrum har flere parkområder, heriblant Maihaugen, Søndre og Nordre park og Utsikten.

Trær er en viktig del av bybildet på Lillehammer. Langs Nordre gate er en staselig bjørkeallé.

Også idrettsanlegg som Sportsplassen, Stampesletta og hoppbakkene er karakteristiske innslag i bybildet.

De mange bevarte gårdstunene med omgivende grøntområder er betydningsfulle for byens grønne preg.

Etter at bygrensene ble utvidet i 1906 ble det i stadig større grad bygd frittliggende villaer på Lillehammer i stedet for sammenhengende bygårder lagt i gatelinja. De mange hagene er avgjørende for opplevelsen av byen som en grønn by.

Hagebyen, som var et byplanleggingsideal på begynnelsen av 1900-tallet, innebar at nye veier ble lagt i vifteform rundt byen, tilpasset terrenget. Dermed oppsto de rutesnippformede kvartalene som er karakteristiske for Lillehammers villaområder.

Dølabyen: Lillehammer har mange tømmerhus, både i sentrum og i villaområdene. Dette er både eldre, tilflyttede bygninger fra distriktet og hus som i sin tid ble bygget nye på Lillehammer – gjerne villaer i nasjonalromantisk stil.

Fargepaletten er mettede farger: gjerne brunsvart, ulike jordfarger, okergult og rødt.

Lillehammer har et stort antall villaer fra begynnelsen av 1900-tallet, oppført i datidens panelarkitektur i jugendstil, nybarokk og sveitserstil. Fargepaletten er lyse farger, hvitt, pastell. I motsetning til de eldre bygårdene som var lagt i gatelivet, ligger villaene fritt i omliggende hager.

Lillehammer har villaarkitektur oppført i ulike stilarter, mange er i trekonstruksjoner. Her funksjonalisme (1930-tallet?).

Det er også eksempler på funksjonalistisk murarkitektur i eneboligområdene fra etterkrigstida.

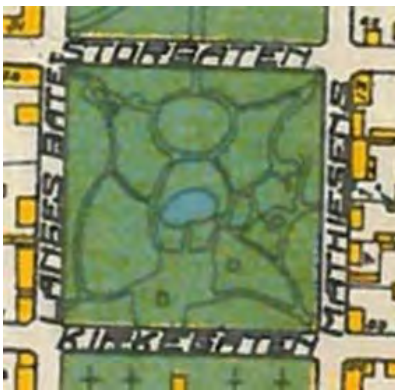
4.9 Rekreasjons- og sportsbyen

Internasjonal turisme siden slutten av 1800-tallet. En rekke hoteller og pensjonater. Byen tiltrakk seg også gjester som tidligere hadde vært pasienter ved sanatoriene i og omkring Lillehammer.

Terrassen ved Mesnaelva er et nedfelt plassrom, bygget rett før krigen på restene etter tidligere industri og var et forlystelsessted med vannfallene i Mesna som naturopplevelse.

Søndre park er en del av byens rekreasjonsarealer og var arena for Lillehammer Lawn Tennis Klubb da den ble etablert.

Idrettsområdene som Sportsplassen, Stampesletta og Lysgårdsbakken anlagt. Sportsplassen var arena for trening og konkurranser i skøyteøp.

Ved tildelingen av vinter-OL for 1994 videreutvikling av idrettsanleggene.
(Foto: wikimedia.org)

Hoppanlegget bygget til OL 1994 er et landemerke for Lillehammer. Det ligger i en markant helning bak byen og er synlig i mange mils omkrets. Her sett fra jernbaneovergangen ved Busmoen.

Birkebeinerrennet over fjellet mellom Rena og Lillehammer har vært et viktig arrangement siden 1930-tallet og samler tusentalls deltakere. Birken, som det gjerne omtales som, omfatter nå flere ulike løp både på ski, til fots og på sykkel.

4.10 Kulturen og kunsten

Maihaugen med Garmo stavkirke. Foto: Ian Brodie, www.maihaugen.no.

Et viktig identitetsskapende element på Lillehammer, er De Sandvigske samlinger på Maihaugen. Friluftsmuseet som er et av landets eldste og største, ligger sentralt i byen og har tiltrukket seg besøkende fra inn- og utland siden det åpnet i 1904.

Tilsvarende har Lillehammers kunstnerkoloni betydning for byens identitet. I villaområdet nordøst i byen bygde blant andre forfatteren Sigrid Undset og flere kjente bildekunstnere villaer tidlig på 1900-tallet. (Foto: Sigrid Undsets hjem, Bjerkebæk. ©Kine Sofie Madsen, www.lillehammermuseum.no)

Malerisamlingen ble etablert av kjøpmann Lunde som var en mesen for Lillehammer-malerne på begynnelsen av 1900-tallet. Til OL ble det bygget et nytt utstillingsbygg for malerisamlingen, tegnet av arkitektkontoret Snøhetta. (Foto: wikimedia).

Nansenskolens hovedbygning ble oppført som villa i 1918. Nansenskolens, navngitt etter Fridtjof Nansen, ble grunnlagt i 1938 for å drive fredsarbeid. Under krigen ble skolen stengt og lokalene anvendt som lager for det tyske Wehrmacht. Skolen er initiativtaker til Sigrid Undset-dagene, senere Norsk Litteraturfestival, som er blitt Nordens største litteraturfestival. Skolens hovedbygning ble oppført som villa i 1918.

4.11 Etterkrigstida

Med etterkrigstida kom et skifte av idealer. Den videre byutviklingen bygde på nye planprinsipper, nye byggemåter og en ny skala. Høyblokka ved Lillehammer sykehus oppført i 1974-75 etter datidens arkitektoniske idealer, innførte en ny skala som brøt med byens tidligere silhuett. Fram til da hadde sykehusbygningen fra begynnelsen av 1900-tallet vært en av de aller største, mest monumentale bygningene i bybildet. Foto: Sykehuset Innlandet HF.

Den sonedelte byen: I stedet for 1800-tallets by med en blanding av bolig, forretning, verksteder og uthus i samme kvartal, ble idealet rene boligområder, rene næringsarealer og rene industriarealer.

Planlegging for bilisme ga større gatebredde, parkeringsplasser og en hierarkisk planlegging av gater fra brede motorveier ned til smale veier i boligområder.

Fra 1950-tallet ble nye boligområder planlagt med boligater i form av blindveier (sekkegater) i stedet for den gamle byplanens gjennomkjøringsgater / rutenett.

Utover på 1900-tallet kom nye planleggingsidealene der biltrafikken skulle ledes utenom bebyggelsen, og det kom ringveier/omkjøringsvei rundt sentrum. I 1985 kom ny bru over Mjøsa, og E6 med gjennomfartstrafikk ble lagt utenom byen.

Både i sentrumsbebyggelsen og i boligområdene ble det innført en ny skala.

Andre arkitektoniske idealer kommer til uttrykk både hva angår konstruksjon, materialbruk, stiluttrykk og bygningstypologi. Her: forretningsgård i Kirkegata.

Sosial boligbygging: Feltutbygging der én utbygger sto for oppføring av flere boligenheter (i motsetning til privat utbygging av en og en eiendom).

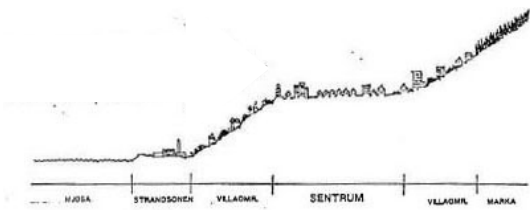
Arkitekturvern 1975.

Bilfri by. Gågate. Gang- og sykkelveier

4.12 Bysilhuetten

Lillehammer sett fra E6, Vingrom. Byen ligger omkranset av skogkledte åser og kulturlandskap og fremstår som homogen. Bare høyblokka på sykehuset stikker seg ut i fjernvirkningen. I bakgrunnen ligger hoppbakkene som markante innslag i landskapet. Foto: Vista Analyse (Kilde: Rapporten «Lokale virkninger av alternative traseer for ny E6, Lillehammer», 2017.)

Bysentrum ligger på en terrasse i landskapet og er derfor lite eksponert sammenlignet med villa-bebyggelsen oven- og nedenfor. I Byanalysen (1989) som figuren til venstre er hentet fra, heter det: «Fordi sentrum fortettes i synsintrykket, vil bygg som kontrasterer i høyde/volum bli spesielt iøynefallende».

Lillehammer sett fra Utsikten, sør for bysentrum. Bebyggelsen i sentrum består i hovedsak av to- og treetasjes bygninger. I bybildet er det enkelte landemerker som stikker seg ut. Dette er særlig kirketårn og fabrikkpiper, foruten fylkessykehuset.

Også sett fra Kanthaugen øst for byen framstår byen som relativt homogen og med en tydelig silhuett mot Mjøsa. Lillehammer kirke og Vingnesbrua er viktige landemerker.

5 Verdivurdering

Dette kapitlet utgjør DIVE-analysens tredje trinn. Målet er å gi et grunnlag for utvelgelse av områder med høy kulturhistorisk verdi som bør sikres vern gjennom plan- og bygningsloven.

Innledningsvis gir vi en oversikt over kulturminnekategorier og områdetyper. Deretter går vi mer detaljert inn på ulike temaer og beskriver kulturminnetypenes verdi/sårbarhet, tålegrenser, muligheter og begrensninger. Vurderingene er holdt på et overordnet nivå, men er konkretisert gjennom eksempler. Hensikten er peke på kulturminner og -miljøer som kan være en ressurs for framtidig byutvikling, og synliggjøre hvilke kulturhistoriske kvaliteter som står på spill.

«Kulturarven representerer viktige verdier, goder og felles ressurser for samfunnet i dag – og i fremtiden. Opplevelsesverdi, identitetsverdi, symbolverdi og kunnskapsverdi er viktige sider av kulturarvens samfunnsmessige verdi og betydning. Kulturminner og kulturmiljøer gir dessuten grunnlag for gode bomiljøer, levende lokalsamfunn, verdiskaping og økonomisk utvikling. Kulturarven kan også bidra til å øke byers omdømme og konkurransekraft, til å tiltrekke arbeidskraft og besøkende, og til merkevarebygging.» (Riksantikvarens bystrategi, 2017)

Vurdere

5.1 Områdetyper/kulturminnekategorier

I følge oppdragsbeskrivelsen (kpt 1) skal kulturmiljøanalysen omhandle både nasjonale, regionale og lokale kulturminner, men ha særlig fokus på kulturminner med lokal verneverdi som skal vernes gjennom plan- og bygningsloven.

For å definere områdekategorier har vi tatt utgangspunkt i eksisterende datagrunnlag og resultatet fra medvirkningsmøtene (kpt 2), kunnskapen fra den historiske gjennomgangen (kpt 3), og analysen av stedsidentitet og karakteristiske trekk (kpt 4). Utvalgsriteriet har vært *kulturminner som har hatt betydning for Lillehammers historie, utvikling og særegenhet som sted*, slik kommunen skriver i oppdragsbeskrivelsen.

I tabellen på neste side klassifiserer vi disse i fire hovedkategorier utfra karakteristiske faser i byens utvikling og som gjenspeiles i dagens bybilde:

- Landskapet (jordbrukslandskapet fra før byen ble anlagt –)
- Rutenettsbyen (1827 –)
- Hagebyen (ca. 1900 –)
- Etterkrigstidens by (ca. 1950 –)

I tillegg til disse hovedkategoriene, har vi valgt å ta med andre verdenskrig (1940-45) og Olympiske Leker (1994) som særskilte hendelser med historisk betydning for Lillehammer.

Innen hovedkategoriene kommer undergrupper basert på gjennomgangen i kapittel 4 *Karakteristiske trekk/stedsidentitet*. Innenfor hver av disse gir vi eksempler på kulturminner og -miljøer. Vi understreker at dette ikke er noen fullstendig oversikt over alle kulturminner og -miljøer som kan relateres til de enkelte kategoriene, men bare eksempler på hvilke typer bygninger, anlegg og områder dette kan være. Videre kartlegging og registrering kan være nødvendig.

5.1.1 Hensynssoner

Å velge ut hvilke kulturminner som skal reguleres til hensynssone, inngår ikke i NIKUs oppdrag. DIVE-analysen utgjør et kunnskapsgrunnlag for kommunens planarbeid og byggesaksbehandling med videre, men gir ikke de omtalte kulturminnene/-miljøene noen juridisk vernestatus. Det er kommunale, regionale og statlige myndigheter som må prioritere hva som har høyest verdi og som skal gis et rettslig vern gjennom plan- og bygningsloven eller kulturminneloven.

Lovverket gir styringsmuligheter for å sikre eksisterende kvaliteter. Om et område har så høy verdi at det ikke må endres eller bygges ned, kan det vedtas bestemmelser som forbyr det; for eksempel for å ivareta naturområder, jordbruksarealer eller hageanlegg. Hvis kommunen mener at en bygning har så høy arkitektonisk eller kulturhistorisk verdi at den ikke må endres eller rives, må dette formuleres tydelig i arealplaner. Uten regulering til hensynssone, er det ikke hjemmel for å avslå søknader om riving eller ombygging. Dersom kommunen ønsker å ivareta helheten i et område – en struktur eller et særpreg – uten å bevare enkeltbygninger, kan man for eksempel regulere inn byggegrenser/byggelinjer, gi høydebestemmelser og retningslinjer for materialbruk og fasadeutforming, samt vern av grøntstruktur.

5.1.2 Tabell over områdetyper og kulturminnekategorier

Hovedkategori	Underkategori	Eksempler på kulturmiljøer/kulturminner
Landskapet	Naturlandskapet	<ul style="list-style-type: none"> Åsene rundt byen Elve-/bekkedragene Mjøsbredden
	Kulturlandskapet	<ul style="list-style-type: none"> Arkeologiske funnsteder, f eks ved Knutrud. Gårdstuna, eks Skjellerud og Nordre Holme Dyrka mark
	Ferdselsårer	<ul style="list-style-type: none"> Gamle veifar, eks. gutuene, den gamle kongevegen (Gamlevegen), Nymosvingen og Vinterbrøyta Lenser, brygger og pakkehus ved Mjøsa Vingnesbrua Jernbanestasjonen
Rutenettbyen	Bygårdsbebyggelse	<ul style="list-style-type: none"> Handel og boliger, eks Lilletorget, Storgata Håndverk og småindustri, eks Løkkegata Gater, plasser, torg, parker, eks Stortorget, Nordre Park
	Industrivirksomhet	<ul style="list-style-type: none"> Mesnaelva med industrimiljøer, for eksempel Ullvarefabrikken og Mesna Bruk Årretta med grunnmurer etter tidligere industri
	Samfunnstjenester	<ul style="list-style-type: none"> Lillehammer kirke Skoler, sykehus, Norges Bank
Hagebyen	Villaområder	<ul style="list-style-type: none"> Sør for sentrum, ved Sportsplassen Øst for sentrum Busmoen
	Rekreasjon og sport	<ul style="list-style-type: none"> Hoteller, pensjonater, sanatorier Uteliv, bryggerikvartalet, Elvegata Sportsplassen Byparker (Søndre og Nordre park)
	Kunst og Kultur	<ul style="list-style-type: none"> Maihaugen Bjerkebæk og Kunstnerkolonien Malerisamlinga, Nansenskolen, ...
	2. verdenskrig	<ul style="list-style-type: none"> Lillehammer hotell og villaene rundt Bunkeranlegg Gamle Banken
Etterkrigstidens by	Boliger	<ul style="list-style-type: none"> Fattig og rik Ekromskogen
	Olympiske leker	<ul style="list-style-type: none"> Skårsetlia Stampesletta Lysgårdsbakkene

5.2 Landskapet

Delområder som har verdi tilknyttet landskapet omfatter både soner inne i byområdet (Byplanen) og det omgivende landskapet rundt byen (kommuneplanens arealdel).

5.2.1 Naturlandskapet

Beskrivelse/historikk

Karakteristiske landskapsformasjoner er Mjøsa, de tverrgående elve-/bekkedragene og de skogkledte åsene som omgir byen.

Verdivurdering/sårbarhet

I Byplanen bør bekke- og elvedragene vernes mot utbygging, både på grunn av deres verdi som naturområder og fordi de er karakteristiske landskapselementer med kulturhistorisk betydning. Videre kan bevaring (og ev. gjenåpning) av bekker og elver bidra til bedret overvannshåndtering. Dette er viktig med tanke på klimaendringene og behov for avrenning for store/større nedbørsmengder.

Tålegrenser, muligheter og begrensninger

Byens beliggenhet og kontakt med Mjøsa, elve-/bekkedragene som krysser gjennom byen og de omgivende åsene er avgjørende kvaliteter ved byen, og det må legges til grunn at disse ivaretas som hensynssoner. Elvene er røffe naturelementer som vil endre preg dersom de kultiveres eller om det bygges for tett på. Omfattende utfylling i Mjøsa vil endre bybildet mot vannet.

Eksempler

- Kontakten med Mjøsa er en vesentlig kvalitet ved Lillehammer. Mjøsbredden er de siste årene tilrettelagt med strandpromenade, badeplasser og friområder. Dette bidrar til å styrke Lillehammers identitet som friluftsbym.
- Elve-/bekkedragene kantet med løvskog er en vesentlig del av byens grøntstruktur.
- Mesnaelva har opplevelsesverdi som naturelement i dagens by. Mesna har også kulturhistorisk verdi som karakteristisk element i det historiske landskapet: I *Reisehaandbog over Norge* fra 1881 ble elva med fosser og stryk trukket fram som en viktig attraksjon. Elva var også grunnlag for etableringen av byen: Tilgangen på vannkraft var et av Stortingets argumenter for å legge den nye innlandsbyen til nettopp Lillehammer i 1827.
- Likeså har Årretta-området betydning både som karakteristisk landskapselement og historiefortellende verdi i kraft av restene etter tidligere industri som lå langs elva.

Bekke-/elvedragene og Mjøsstrandene har verdi som landskapsområder.

5.2.2 Kulturlandskapet

Beskrivelse/historikk

Lillehammer by ligger omgitt av kulturlandskap med aktivt landbruk. Videre ligger det en rekke eldre gårdstun innenfor det som i dag utgjør byområdet. Fordi de fleste tun har fått beholde en del ubebygde mark rundt seg, oppleves de fortsatt i en kulturhistorisk sammenheng. Dette gjelder ikke bare de gårdene som ligger utenfor byplanens avgrensning og som fortsatt er i drift som gårdsbruk, men også for gårdstunene som i dag ligger som spredte øyer i bylandskapet.

Verdivurdering/sårbarhet

Opprettholdelse av det bynære jordbruket er viktig av hensyn til jordvern og en bærekraftig samfunnsutvikling, men også av hensyn til Lillehammers stedsidentitet som by i landlige omgivelser. Ivaretagelse av gårdene viser de kulturhistoriske lange linjene tilbake til bruken av landskapet slik den har foregått i tusenvis av år jamført arkeologiske funn. Å bevare det klare skillet mot dyrka marka som omkranser bybebyggelsen, styrker bysilhuetten og opplevelsen av Lillehammer som *byen i det grønne*. Tilsvarende er gårdstunene innenfor byområdet karakteristiske innslag i bybildet og en viktig del av Lillehammers grønne preg.

Tålegrenser, muligheter og begrensninger

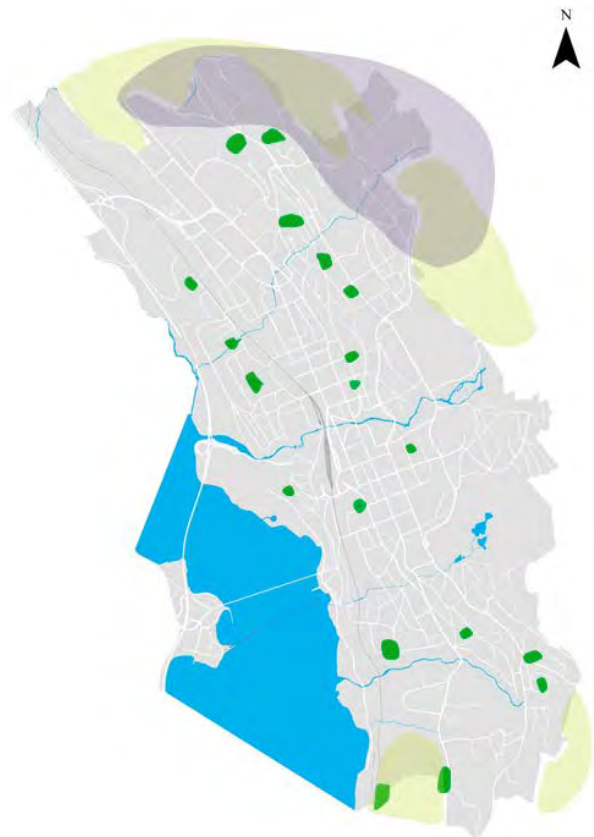
Ved fremtidig fortetting, bør både dyrket jord rundt byen og de grønne sonene rundt gårdstunene inne i byen skjermes mot nedbygging. De siste bør ivaretas som del av byens grøntstruktur. Gårdstunene bør få beholde åpen, ubebygde mark rundt seg slik at det er lesbart at dette er gårdsbruk som skriver seg fra før Lillehammer by ble grunnlagt.

Arkeologiske funnsteder (boplasser, gravfelter etc.) er automatisk fredet etter kulturminneloven. Formidlingstiltak som skilting kan være aktuelt for å styrke betydningen.

Eksempler

- Mange av gårdstunene utgjør verneverdige bygningsmiljøer med så vel våningshus som stabbur og ulike uthus.
- Hammer gård med markeds plass og kirke lå ved vegkrysset der den gamle kongevegen og vegen opp fra Mjøsa møttes. Gården var utgangspunkt for byen som ble anlagt her, og har gitt byen navn.
- Tunet på Bu ligger ved den gamle kongeveien, og er en rest av gården som en gang lå her. De gjenværende bygningene fremstår som lite endret og har både høy historiefortellende, arkitektonisk og bygningshistorisk verdi.
- Ved Knutrudlunden og Ersgårdjordet/Randgård er felt med arkeologiske funn.

De mange gårdstunene med eldre bebyggelse (grønt) og den sentrumsnære dyrka marka (gult) har både opplevelsesverdi og historiefortellende verdi. Nord i byen ligger et område som er rikt på spor etter jordbruk tilbake til steinalder (lilla).

5.2.3 Ferdselsårer

Beskrivelse/historikk

På hver side av Mjøsa gikk det hovedveier (Kongevei). På tvers av disse gikk det gutuer som bandt sammen gårdene og dyrkamarka/utmarka. Vinterbrøyta er veiforbindelsen fra Hammer gård med markeds plass og kirke til bryggene ved Berget i nordenden av Mjøsa. Stedet har vært trafikkknutepunkt siden 1600-tallet. Brygga og pakkhusene er et av byens få historiske tilknytningspunkter til Mjøsa. Lågen var også en viktig transportåre, ikke minst for tømmerfløting.

Verdivurdering/sårbarhet

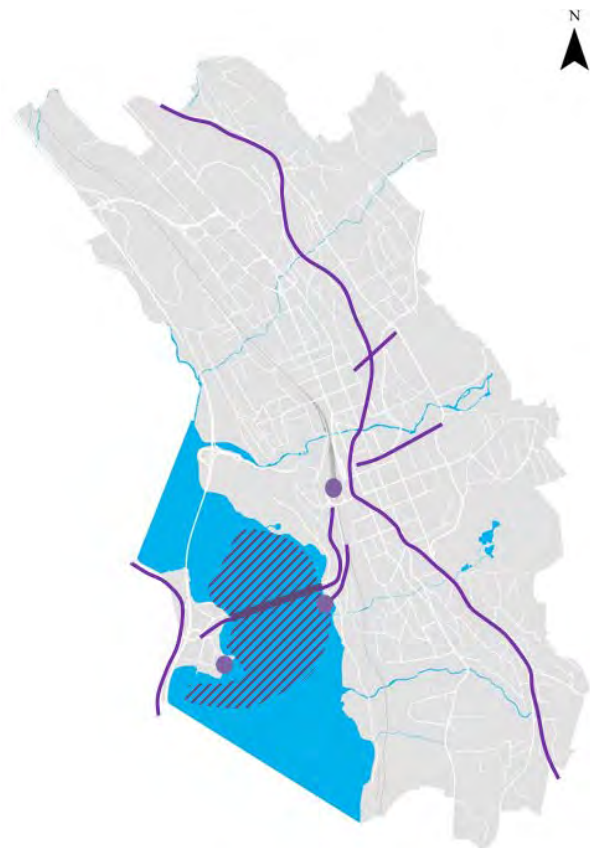
De gamle veifarene er historisk verdifulle spor i byen og kulturlandskapet. Dette gjelder både de langsgående veiene og de tverrgående gutuene som er rest etter eldre veistrukturer. Vinterbrøyta og strand-/bryggeområdene både på Vingnes- og Lillehammersida har høy verdi. Vingnesbrua med tilførselsveier er et viktig kulturminne og et landemerke. Lensene i Mjøsa forteller om tidligere tiders tømmerfløting.

Tålegrenser, muligheter og begrensninger

De gamle veitraseene bør opprettholdes i bystrukturen og fremtidige byplaner Formidlingstiltak som skilting av gamle veifar vil bidra til å framheve disse. Det kan også være aktuelt å innlemme dem i et turveinnett gjennom byen.

Eksempler

- Nymosvingen er en rest av et gammelt vegfar fra før byen ble anlagt. Den gamle vegen krysset Mesnaelva der hvor brua ved Lilletorget fremdeles ligger i dag. Brua var et av fastpunktene for Buchholz da han lagde byplanen ved etableringen av Lillehammer i 1827.
- Gutuene og de gamle veifarene på tvers av landskapet.
- Vegen Vinterbrøyta
- Mjøsbredden med brygger og pakkhus
- Vingnesbrua
- Vestre Trondhjemske hovedvei
- Mjøsa med lenser
- Jernbanestasjonen (fredet etter kulturminneloven)
- Mesnadalsarmen (fredet etter kulturminneloven)

Sporene etter gutuene og de gamle hovedveiene (Kongevei) på hver side av Mjøsa har høy historiefortellende verdi. Likeså har Vinterbrøyta og strand-/bryggeområdene både på Vingnes- og Lillehammer-sida høy verdi. Vingnesbrua med tilførselsveier er et viktig kulturminne og et landemerke. Lensene i Mjøsa forteller om tidligere tiders tømmerfløting.

5.3 Rutenettsbyen

På flyfotoet over Lillehammer sentrum er noen viktige byrom markert: Fra venstre: Nordre park, Lilletorget, Stortorget og Søndre park. Foto. www.seeiendom.no.

5.3.1 Gatebebyggelse

Beskrivelse/historikk

I sentrum av Lillehammer, i sær langs Storgata og i området rundt kirka og Søndre park, finner en byens eldste bybebyggelse. Denne er plassert i en tydelig kvartalsstruktur etter byplanen fra 1827. Langs gata lå våningshusene, ofte med forretningslokaler i første etasje.

Verdivurdering/sårbarhet

Lillehammer sentrum har en rekke bygninger som inngår som viktige elementer i et helhetlig, historisk bygnings- og gatemiljø. Bebyggelsesmønster og kvartalsinndeling, gateløp, gutuer, plasser, torg og tomtestruktur er en verdifull del av byens historie.

Tålegrenser, muligheter og begrensninger

Originale elementer som vinduer, dører, gerikter, fasadekledning og taktekkingsmateriale er viktige for opplevelsen av et bymiljø med aldersverdi og bør søkes bevart. Ved nødvendig fornyelse bør bygningselementer tilpasses husets opprinnelige byggestil og materialbruk slik at helheten blir harmonisk. For å opprettholde sentrums karaktertrekk er det viktig at ny utbygging i nærområdet rundt sårbare kulturhistoriske miljøer som Storgata tar hensyn til byggehøyder, lengde og volum. Opplevelsen av historiske bymiljøer vil bli endret av bygninger som bryter med skalaen. Dette gjelder også høyhus som ligger et stykke unna, men som rager opp over takene og slik griper inn i opplevelsen av bygningsmiljøene. Byggelinjer og -høyder bør følges, særlig i utkanten av kvartalene.

Gode offentlige byrom gjør byene attraktive for innbyggere og tilreisende. Oppgradering av gater, plasser og andre byrom er viktig for å ivareta disse kvalitetene. Viktige byrom er blant andre Lilletorget, Storgata, Stortorget og de to parkene: Søndre og Nordre.

Lilletorget er et krysningsspunkt der Storgata og Nymosvingen krysser Mesna-elva. Brua og Lilletorget ble forandret i 1920-årene, da både brua og torget ble utvidet. Lilletorget omkranses av bebyggelse fra forskjellige tider i ulik skala. Bebyggelsen på torget på nordsiden omfattes av mindre frittliggende trehus, industribygninger som strukturerer seg etter elva og moderne forretnings-gårder/hotell oppført på 1960-tallet, men senere ombygget. Torget er trafikkert og mangler gode uteoppholdsarealer. For å knytte den uensartete bebyggelsen og ferdselsårene bedre sammen, kunne hagene til trehusene rekonstrueres og tilgjengeliggjøres som grønne ute-oppholdsarealer. Et større tiltak for å bedre forholdene til Lilletorget og Storgata i nordlig retning, er å redusere biltrafikken i denne delen,

i strekket til Nordre park. Dette vil kunne styrke Storgata som en sammenhengende miljøvennlig forbindelse mellom Søndre Park og Nordre park (ref. Bucholz plan).

Eksempler

- Karakteristiske bygninger i bybildet
- Rutenettstrukturen, men også strukturer som eldre veifar og gutuer
- Bymiljøer som
  - Storgata
  - Lilletorget
  - Stortorget
  - Kvartalene rundt Søndre Park

Grand hotell bygget 1900 er en viktig bygning i bybildet. Bygningen er en av få bygårder i tegl og puss på Lillehammer. Den ligger ut mot en av rutenettsplanens hovedgater (Kirkegata) på den ene siden og mot det gamle veifaret Nymosvingen som er en rest av den gamle kongeveien, på den andre siden.

Stortorget

Beskrivelse/historikk

Stortorget som byrom ble etablert tidlig på 1900-tallet, i en tid da byen gjennomgikk store endringer som følge av at byen hadde fått jernbaneforbindelse til hovedstaden. Torget er i dag preget av bygninger i ulike arkitektoniske stilarter fra ulike perioder på 1900-tallet.

Verdivurdering/sårbarhet

Bebyggelsen som omgir Stortorget, viser et tverrsnitt av norsk arkitekturhistorie på 1900-tallet. Flere av disse er ikoniske monumentalbygg, tegnet av betydningsfulle arkitekter i sin samtid. Videre er plassen et kulturhistorisk viktig byrom som arena for ulike samlinger og arrangementer.

Tålegrenser, muligheter og begrensninger

Vurdere regulering til hensynssone etter plan- og bygningsloven.

Eksempler

- Norges Bank med forplass
- Kinoen med forplass
- Lillehammer kunstmuseum
- Ellefsens bygninger
- Grand hotell
- Sveitserstilshus
- Breiseth hotell

5.3.2 Bakgårder

Beskrivelse/historikk

I bakgårdene i byens sentrum lå uthus, staller, pakkbuer, verksteder samt bondestuer der bønder med ærend hos kjøpmannen kunne overnatte og få stallplass til hestene når de kom til Lillehammer for å levere og hente varer. Enkelte eksempler på bakgårdsbebyggelsen er bevart.

Verdivurdering/sårbarhet

Flere av bakgårdene har høy opplevelsesverdi og historiefortellende verdi. En del bygninger står i dag tomme og ute av bruk.

Tålegrenser, muligheter og begrensninger

Det bør stimuleres til vitalisering og aktivitet i de historiske kulturmiljøene. Ved å sette i stand og ta i bruk bakgårdene, kan kulturarven være en ressurs for en positiv byutvikling. Dersom det skal tilrettelegges for næringsaktivitet, bør bakgårdsrommene åpnes for gjennomgang. Om det derimot legges til rette for boligfunksjon, bør gårdsrommene være private, skjermete uterom.

I tilfeller hvor det ikke er verneverdig bebyggelse og gårdsrom, kan det være aktuelt å utnytte det indre av kvartaler til fortetting. Den uvanlig store kvartalstørrelsen på Lillehammer gir rom for næringslokaler med større sammenhengende grunnflate enn hva det ofte er mulig å etablere i historiske bystrukturer. Utbygging må likevel ta hensyn til gjennomganger/gutuer/snarveier. Det vil også kunne være mulig å legge til rette for urbant jordbruk i det indre av bykvartalene. Dette vil være i tråd med historien der deler av disse arealene ble brukt til dyrking og matauk.

Eksempler

Eksempler på bakgårdsbygninger. Foto: NIKU 2017.

5.3.3 Industrimiljøer

Beskrivelse/historikk

Langs Mesnaelva har det ligget og ligger det en rekke ulike industrivirksomheter. Videre har bybildet vært preget av så vel småindustri /håndverksvirksomhet i bakgårdene, som av større industriforetak som meieri og mølle. En ikke ubetydelig del av byens historie er knyttet til bryggeri, brenneri og serveringssteder. Alkoholproduksjon og -salg var en vesentlig inntektskilde for byens borgere. Industrivirksomheten er i mange tilfeller nedlagt og bygninger er gått ut av bruk; følgelig er transformasjon til ny bruk som forretningslokale, bolig eller kontor aktuelle problemstillinger.

Verdivurdering/sårbarhet

Industrianleggene er gjerne store og markante innslag i bybildet, og de representerer en viktig del av byens historie.

Tålegrenser, muligheter og begrensninger

Industrianlegg er karakterisert av en viss røffhet. Ved transformasjon til nye bruksformål kan noe av dette særpreget forsvinne.

Eksempler

- Anlegg langs Mesnaelva som Ullvarefabrikken, Mesna Bruk, bryggeriet
- Anlegg nord for Mesnaelva som margarinfabrikken og mølla
- Bakgårdene, håndverksmiljøer
- Arbeiderboliger
- Elvegata
- Bryggeriet og byens uteliv

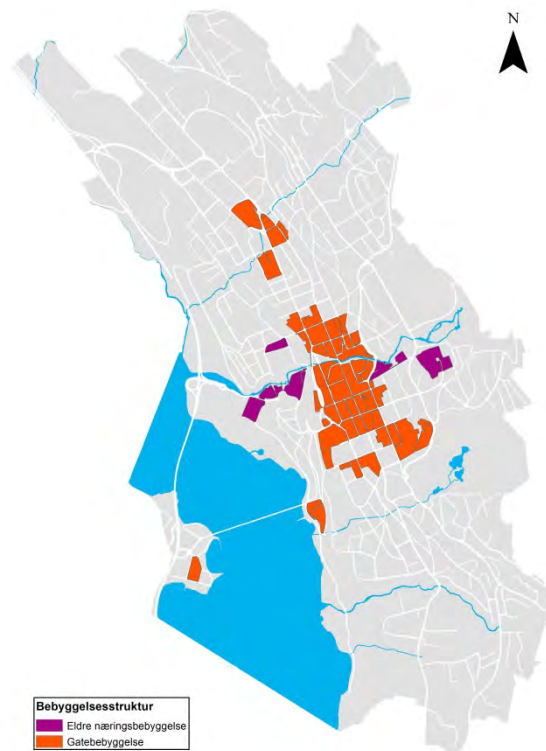
Det kan være aktuelt å gjøre en supplerende registrering av bebyggelse knyttet til småindustri i bakgårder.

Arbeiderbolig

Tidligere mølle.

På kartet er eldre næringsvirksomheter vist med lilla og bybebyggelse med rødt. Også i enkelte av kvartalene som er markert med rødt, fortrinnsvis i bakgårdene, har det vært drevet håndverksvirksomhet eller småindustri.

5.3.4 Samfunnstjenester

Beskrivelse/historikk

Samfunnstjenestene er representert ved viktige offentlige bygninger som blant annet kirker, rådhus, skoler, sykehus og stasjonsbygninger.

Verdivurdering/sårbarhet

Dette er gjerne monumentalbygg med symbolverdi og en funksjon som er viktig for byens innbyggere. Det er av stor betydning at bygningenes posisjon i bybildet ikke svekkes for eksempel ved at det reises nybygg tett på i en høyde/skala som bryter med det eksisterende og slik undergraver de offentlige bygningenes monumentalitet.

Tålegrenser, muligheter og begrensninger

Historiske, monumentale fellesskapsbygg bør fortrinnsvis brukes til offentlige, allmenntilgjengelige formål. Fortsatt bruk er i de fleste tilfeller en forutsetning for vern.

Kommunen bør gå foran med et godt eksempel i sin forvaltning av kulturhistoriske bygninger som kommunen selv eier. Dette innebærer en bevissthet om å ivareta arkitektoniske detaljer og originale bygningselementer som dører, vinduer, fasadematerialer og takteking.

Eksempler

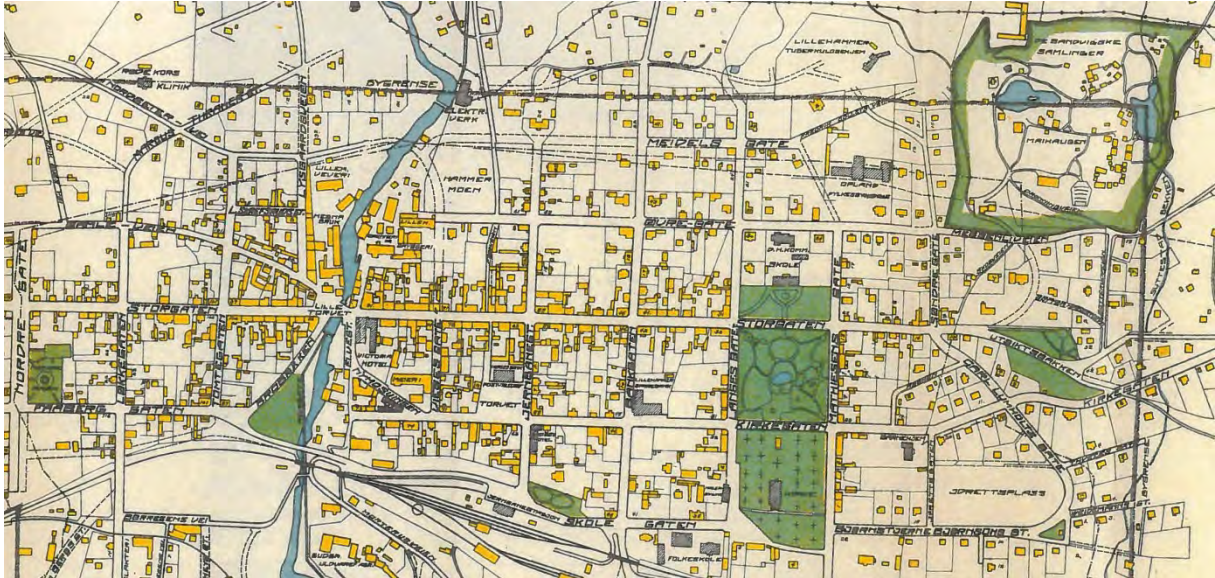
- Norges Bank
- Rådhus
- Sykehus
- Skoler
- Kraftstasjon/e-verk
- Trafostasjoner

Kategorien Samfunnstjenester omfatter ikke bare store, monumentale bygninger. De mange trafostasjonene i nybarokkstil er unnselige små bygninger som like fullt er et karakteristisk trekk med verdi i bybildet på Lillehammer. Her fra Nordre park til venstre og Busmoen til høyre.

5.4 Hagebyen

5.4.1 Hager og parker

Dette utsnittet fra et bykart fra 1927 viser det som da var byens parker: Nordre park, et område ved Mesnaelva, Søndre park, museumsområdet på Maihaugen samt Utsikten. Videre var det en liten park ved jernbanestasjonen. Slike stasjonsparker ble gjerne anlagt på samme tid som stasjonene ble bygget langs jernbanen, og var en integrert del av jernbaneutbyggingen.

Beskrivelse/historikk

Lillehammer har et grønt preg med parker og et stort antall hager.

Verdivurdering/sårbarhet

De mange hagene er ikke bare areal som er blitt til overs mellom husene, men er en kvalitet i seg selv. Ved en fortetting som bygger ned hager og grønne lunger, vil byen kunne tape noe som i dag er en vesentlig kvalitet ved boligmiljøene og opplevelsen av byen som helhet. Gamle hageanlegg kan ha opplevelsesverdi, og kan også ha verdi som kilder til kunnskap om fortida. Alléer, trekker og hager med store trær er også viktige for biologisk mangfold.

Tålegrenser, muligheter og begrensninger

Massiv fortetting med nye boligheter eller store tilbygg og garasjer i Lillehammers karakteristiske villaområder, vil litt etter litt kunne medføre at områdene mister sitt grønne preg.

Gamle trær bør beholdes ved utbygging. Verdifulle hager og parker kan sikres som hensynssone etter plan- og bygningsloven. Nordre park har utviklingspotensial. Ved oppgradering vil den kunne bli et attraktivt grønt byrom på linje med Søndre park.

Bevaring av gamle hageplanter er et arbeid som museer og botaniske hager har drevet med i flere tiår. Da Sigrid Undsets eiendom Bjerkebæk ble restaurert av Lillehammer museum på 1990-tallet, ble stauder som hadde overlevd på tomta, samlet i den gamle kjøkkenhagen og formert opp. Hagen inneholder fortsatt mange planter fra forfatterens tid. Foto: Mette Eggen, Riksantikvaren.

Eksempler

- Søndre park
- Nordre park
- Maihaugen
- Utsikten

5.4.2 Villaområder

Beskrivelse/historikk

En utbredt bygningstype på Lillehammer er småhusbebyggelse i hage. Mange sentrumsnære villaer er bygget i sveitserstil, jugendstil eller historiserende og ofte nasjonalromantisk stil. Mange er tømmerhus, men det er også fine eksempler på funksjonalistisk arkitektur. I de ytre sonene av byen ligger boligfelt fra etterkrigstiden.

Verdivurdering/sårbarhet

Mange av villaområdene har betydelige kvaliteter i form av fine utsikts- og solforhold, romslige hager, velvokste trær og nærhet til omgivende natur og friluftsmuligheter. I disse områdene er det også bygninger med arkitektonisk og estetisk verdi som eksempler på arkitektur/byggeskikk fra ulike perioder, i første rekke fra 1900-tallet.

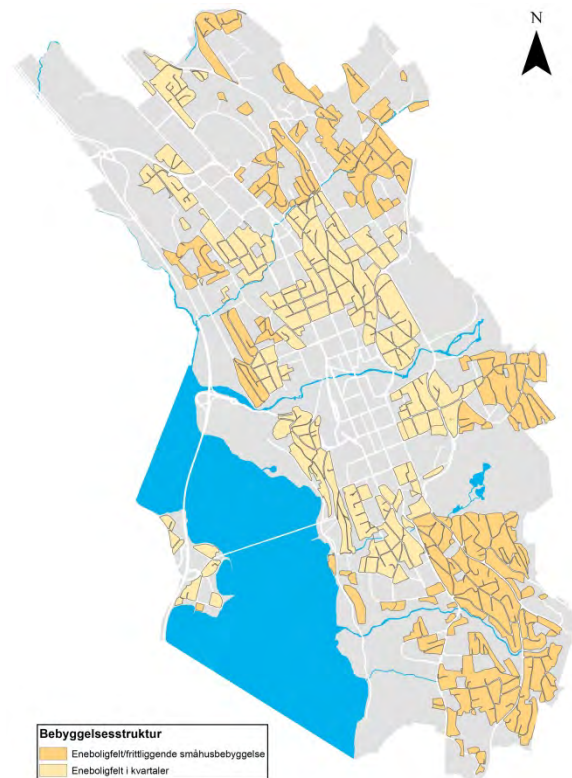
Tålegrenser, muligheter og begrensninger

Utbygging som sprenger skalaen ved den eksisterende småhusbebyggelsen eller som danner barrierer mot utsikt eller som skygger for sol og lys, vil kunne ødelegge kvalitetene som disse boligområdene har i dag. Eplehagefortetting med nye enheter, store garasjer og tilbygg vil kunne endre områdenes karakter. Selv om tiltakene hver for seg er små, vil de i sum kunne endre områdenes åpne preg.

Ved å skjele til hvordan uthus tradisjonelt har vært bygget, kan man få inspirasjon også for nye garasjer og uthus: de tradisjonelle uthusene på Lillehammer er gjerne enkle volumer med pulttak, lagt inn mot nabogrense eller i bakkant av eiendommen. De er ofte malt i avvikende farge i forhold til hovedhuset: rødt, okergult eller brunt, og de har et formspråk som underordner seg hovedhuset. Dette kan være en bedre løsning enn å kopiere hovedbygningens arkitektur; noe som kan medføre at uthuset i stedet for å underordne seg, blir en konkurrent til hovedhuset.

Eksempler

- Villaområder ved Sportsplassen
- Kunstnerboligene
- Busmoen
- Hougners gate
- Vingnes
- Gamlevegen
- Utsiktsbakken
- Områdene rundt Maihaugen

Kartet viser eneboliger i kvartalsstruktur (lys gul) og eneboliger i boligfelt / frittliggende småhus (beige). Eneboligene i kvartalsstruktur er i hovedsak fra første del av 1900-tallet, mens småhusbebyggelsen i felt er fra etterkrigstiden.

5.4.3 Rekreasjon og sport

Beskrivelse/historikk

Lillehammer har en sterk identitet som rekreasjons- og sportsby og som arena for ulike idretts- og kulturarrangementer. Fra slutten av 1800-tallet var byen et attraktivt reisemål for turister som trakk til byen på grunn av naturen og det gode klimaet, og for pasienter som søkte til de mange sanatoriene i distriktet. Byen har mange pensjonater og hoteller fra denne tiden, og fra begynnelsen av 1900-tallet da byen ble et populært vintersportssted. Første norgesmesterskap på ski ble arrangert på Lillehammer siden 1909. I 1932 gikk Birkebeinerrennet for første gang. I 1994 var Lillehammer vertsby for de olympiske vinterleker (se punkt 5.7). Idrettsforeningene har en lang historie i byen. Av de eldste er Lillehammer Lawn Tennis Klubb og Lillehammer Turnforening, begge stiftet i 1893. Disse hadde sine arenaer i henholdsvis Søndre Park og på Sportsplassen sommerstid. Sportsplassen var anlagt ved århundreskiftet og ble etter hvert en viktig skøytearena vinterstid. Stampesletta ble utviklet for idrettsformål etter andre verdenskrig. Gressbanen ble åpnet i 1949. Kristins hall ble åpnet i 1988 som et bidrag til søknaden om vinter-OL som ble tildelt året etter.

Verdivurdering/sårbarhet

Flere pensjonater, hoteller og sanatorier har kulturhistorisk verdi. De ulike sportsanleggene inngår i byens grønne struktur. Hoppbakkene er sterke identitetsmarkører i byens silhuett. Verdi er knyttet til både eldre idrettsanlegg som Sportsplassen, Stampesletta og anleggene oppført til vinterolympiaden i 1994, men også til nyere anlegg som badeanlegg ved Mesnaelva eller Strandpromenaden.

Tålegrenser, muligheter og begrensninger

Identiteten som turist-, rekreasjons- og sportsby er verdt å bygge videre på, for eksempel ved å styrke friluftslivet, sykkel-, gang-, og skiløyper ut i naturen, ta vare på grønne lunger og sports- og lekeplasser, jf. byens satsing på god folkehelse.

Eksempler

- Hoteller
- Sanatorier
- Sportsplassen
- Stampesletta
- Mosodden
- Strandpromenaden

5.4.4 Kunst og kultur

Gården Holme mot Balbergkampen, malt av Kristen Holbø i 1919. Holbø (1869-1953) bodde på Lillehammer fra 1912. Lyset i naturen rundt Lillehammer fascinerte flere kunstnere. Malerne som i 1880-årene «oppdaget» Lillehammer, var opptatt av dette og bidro på sin måte til å markedsføre byen. (Feiring, 2004)

Beskrivelse/historikk

Lillehammers ry som reisemål ble forsterket rundt århundreskiftet 18-/1900. Et forhold som bidro til dette, var sterke kulturpersonligheter og kunstnere som oppholdt seg her på denne tida. Noen slo seg ned i byen for godt. Også Anders Sandvig som grunnla Maihaugen i 1904, har satt sitt viktige preg på byen. Lillehammer har et rikt foreningsliv.

Verdivurdering/sårbarhet

Et villaområde rundt Gamlevegen nordøst for sentrum var byens kunstnerkoloni, og er utpekt som nasjonalt verneverdig byområde av Riksantikvaren. Maihaugen er et av landets største og viktigste friluftsmuseer.

Tålegrenser, muligheter og begrensninger

Det er viktig at ny utbygging i nærområdet (influensområdet) rundt sårbare kulturhistoriske miljøer tar hensyn til byggehøyder. Dette gjelder for eksempel området rundt kunstnerboligene. For opplevelsen av Maihaugen er det viktig at museet framstår som fritt og parkmessig. Moderne høyhus som rager opp bak museumshusene ville ødelegge opplevelsen av museet og dermed undergrave et av byens viktigste trekkplastre.

Eksempler

- Maihaugen
- Bjerkebæk
- Kunstnerboligene
- Malerisamlinga
- Nansenskolen
- Foreningsliv

5.5 Krigens kulturminner

Bunker fra andre verdenskrig, bygget av den tyske okkupasjonsmakten. Foto: NIKU 2017.

Beskrivelse/historikk

Den tyske okkupasjonsmaktens hovedkvarter i Norge var fra slutten av andre verdenskrig lagt til Lillehammer. Turisthotellet og rundt 20 private villaer i det nærmeste området rundt hotellet ble annektert av generalstabens offiserer og eierne kastet ut. Det ble bygget underjordiske ganger og bunkere i Turisthotellskogen, blant annet en gang mellom hotellet og Wangsvillaen, det nærmeste huset til hotellet. Her ble kapitulasjonserklæringen undertegnet. I og utenfor byen lå det fangeleire, blant annet på Stampesletta og på Jørstadmoen.

Verdivurdering/sårbarhet

Krigshistorien representerer en vesentlig historie både i lokal og nasjonal sammenheng. De fleste anleggene som ble bygget av okkupasjonsmakten, så som fangeleire, er for lenge revet. Det er bevart noen få tyske bygninger på Smestadmoen.

Det er imidlertid knyttet historier til ulike bygninger og steder i byen.

Tålegrenser, muligheter og begrensninger

Krigshistorien kan løftes fram gjennom skilting, tilrettelegging og formidling.

Eksempler

- Lillehammer hotell og villaområdet rundt
- Bunkeranlegg og underjordiske ganger
- Lillehammer Sparebank (Kulturhuset Banken) ble benyttet som midlertidig helligbygning for internerte prester, og i etterkant som rettslokale for landssvikersaker i regionen.
- Vingnesbrua ble sprengt av motstandsbevegelsen i en sabotasjeaksjon i april 1940 for å hindre den tyske okkupasjonsmaktens fremrykking.
- Terrassen ved Mesnaelva: dette forlystelsesstedet ble et yndet rekreasjons- og underholdningssted for okkupasjonssoldatene i krigsårene.
- Norges Bank: Statens gullbeholdning ble oppbevart i filialen på Lillehammer i april 1940 etter at det var reddet ut av Oslo 9.april.

5.6 Etterkrigstidens arkitektur

5.6.1 Boligområder

Beskrivelse/historikk

Arealmessig er den største utbyggingen av Lillehammer by skjedd etter andre verdenskrig. Boligbehovet var stort, og det offentlige – både på statlig og lokalt nivå – initierte boligbyggingsprogrammer. Tomter ble lagt ut. Rekkehus, kjede- og atriumshus og boligblokker ble bygget, både ved offentlige initiativer, av boligbyggelag, stiftelser, sameier og ved private investeringer.

Verdivurdering/sårbarhet

Lillehammer har flere eksempler på tidstypiske boligområder fra 1950-, -60-, -70-tallet og videre framover. Mange av disse har klare kvaliteter som det kan være aktuelt å sikre ved regulering til hensynssone. Dette gjelder både arkitektoniske/estetiske kvaliteter ved utformingen av bebyggelsen og kvaliteter ved området som helhet, så som sol, utsikt og tilgang til natur og friområder.

Tålegrenser, muligheter og begrensninger

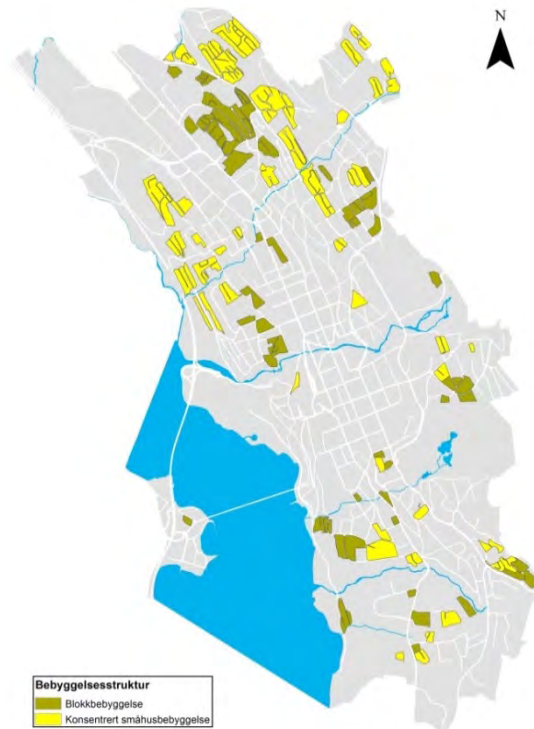
Byggetiltak som endrer bygningenes fasadeuttrykk – så som uensartet om-/på- og tilbygging – vil kunne forstyrre og svekke den helhetlige arkitekturen som preger områdene. Retningslinjer for ombygging/ending/tilbygg med utgangspunkt i områdenes opprinnelige arkitektur, materialbruk og fargesetting, vil kunne bidra til å sikre helhetlig preg. Videre vil sterk fortetting med høye bygningsvolumer kunne forringe lys- og utsiktsforholdene. Høydebestemmelser for nybygg i områdene rundt vil kunne sikre kvaliteter knyttet til sol- og utsikt.

Eksempler

Anders Sandvigs gate. Boligområdet som kalles «Fattig og rik» på folkemunne.

- Fattig og rik
- Ekromskogen
- Skårsetlia
- Olsen Bergs gate
- Dr. Torps gate

Kartet viser blokkbebyggelse (olivengrønt) og konsentrert småhusbebyggelse (gult).

5.7 Olympiske leker

Beskrivelse/historikk

Til vinterolympiaden i 1994 ble det foruten idrettsarenaer oppført anlegg som deltakerlandsbyer, pressesenter og veianlegg. Videre ga OL ringvirkninger i form av private og kommunale investeringer i byen.

Verdivurdering/sårbarhet

OL-anleggene og logoen fra Lillehammer OL 1994 er en viktig faktor for byens identitet og er synlig i bybildet. Hoppanlegget bygget til OL er et landemerke for Lillehammer. Det ligger i en markant helning bak byen og er synlig i mange mils omkrets. Skårsetlia olympialandsby, tegnet av divA arkitekter, er tidstypisk for 1990-tallet, og kanskje noe av det mest fremragende av moderne arkitektur bygget til OL. Det fikk Statens byggeskikkpris i 1994.

Tålegrenser, muligheter og begrensninger

I det store landskapsbildet er Lysgårdsbakkene en markant, dominant form. For hoppbakkene som landemerke, er det avgjørende at åssiden rundt bakken får være ubebygd. Skårsetlia er et frittliggende boligområde i randsonen av byen, omgitt av landbruks- og naturområder. Ved en eventuell utvikling av arealer i nærheten kan det være viktig å opprettholde markeringen av området som separat, for eksempel ved å beholde vegetasjonen rundt som et friarealbelte.

Eksempler

- Lysgårdsbakkene
- Skårsetlia
- Stampesletta med blant annet OL-fakkell, Kristins hall og Håkons hall
- Mesnadalsarmen, veianlegg
- Pressesenteret på Storhove, nå høgskole

6 Prinsipper for å videreføre kvaliteter og særpreg

Dette kapitlet utgjør DIVE-analysens fjerde trinn. I lys av den foregående kulturhistoriske stedsanalysen og kommunens planer om fortetting og transformasjon, presenteres prinsipper og anbefalinger for hvordan videre byutvikling kan skje på en slik måte at den understøtter Lillehammers særpreg og ivaretar eksisterende kvaliteter.

6.1 Landskap

Landskapet er sterkt til stede som en kvalitet ved Lillehammer, både i form av utblikk mot det omgivende landskapet hvor enn du befinner deg i byen, og i form av bekkedrag, skogholt og andre grøntområder inne i byen, se også pkt 6.3.

6.1.1 Landskapskontur

Landskapskonturen med de skogkledde åsene som omgir byen, har stor betydning for hvordan Lillehammer oppleves i landskapsrommet. Tilsvarende utgjør Mjøsa byens avgrensning mot vest. Om byens karakter som *byen i det grønne* og med en klar avgrensning skal opprettholdes, bør åsene beholdes ubebygde, og en bør unngå bebyggelse som sprer seg oppover lier utenfor det definerte byområdet. Tilsvarende bør utfyllinger i Mjøsa unngås. Dyrka mark bør beholdes, og det bør opprettholdes et klart skille mellom by og omgivende kulturlandskap. Skillet kan med fordel, som i dag, legges til veier.

Høyblokkene som er under oppføring på toppen av åskammen sørøst for Lillehammer sentrum blir liggende i profil mot himmelen. Dette endrer i betydelig grad opplevelsen av den ellers helhetlige bysilhuetten. Foto: Siv Leden, NIKU 2017.

6.1.2 Terreng

Byens terreng er karakterisert av bratte skråninger med flatere platåer innimellom. I øst-vest-retning ligger byen med relativt homogen bebyggelse i skrånende terreng. Dette medfører at man både fra sentrum og fra de bakenforliggende boligområdene øst for sentrumsbebyggelsen har utsikt mot Mjøsa og åsene rundt byen.

Utsikten mot det omgivende landskapet er en vesentlig kvalitet. Om denne verdien skal opprettholdes, bør man unngå bygninger som har så stort volum (høyde eller lengde) at de sperrer sikten mot åsene rundt eller mot Mjøsa.

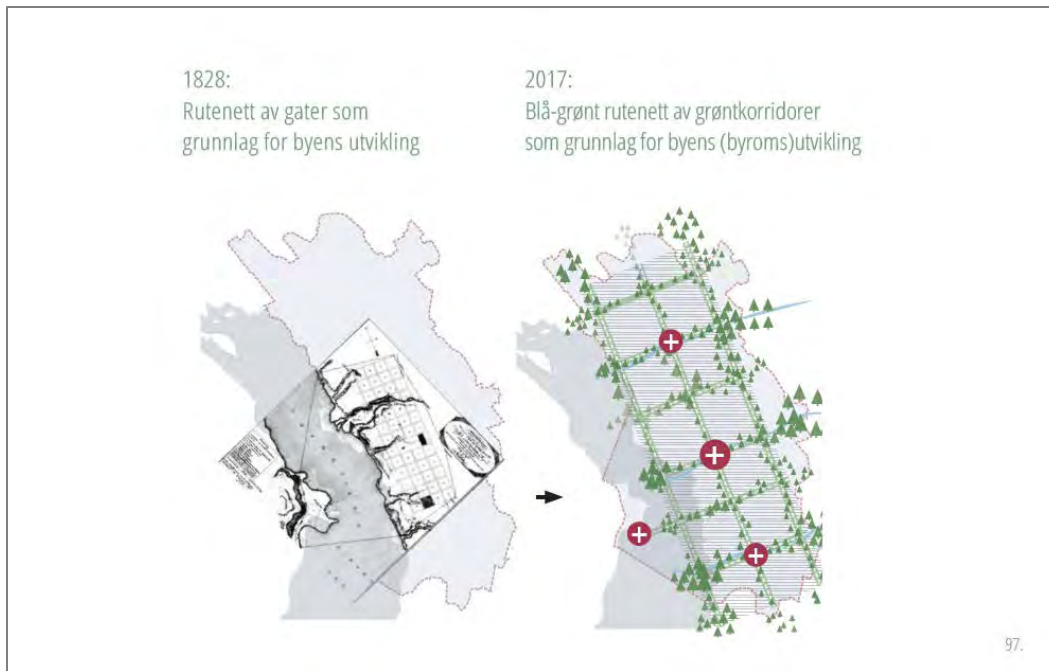
Eksempler på sentrumsbebyggelse i bratt terreng. Foto: NIKU 2017.

Typisk for bebyggelsen på Lillehammer er at terrengfallet er tatt opp i en sokkeletasje, ikke ved skjæringer eller fyllinger i terreng. Dette gir mindre fotavtrykk av bebyggelsen og er også et trekk som gjerne kan videreføres.

6.1.3 Tverrgående strukturer

I nord-sør-retning er bebyggelsen med jevne mellomrom avbrutt av gater, gutuer, grøntdrag og elve-/bekkedrag. Disse tverrgående strukturene er viktige. De gir avbrekk i byens langstrakte struktur i nord-sør retning og sikrer utsyn til og adkomst til natur-/kulturlandskapet rundt byen.

Ved fremtidig utvikling, bør man ha en bevissthet om den rollen som de tverrgående gatene spiller for byens forhold til landskapet. Fremtidig utvidelse av byen/fortetting av arealer bør hensynta de samme kvalitetene som tidligere og spille på den bystrukturen som allerede finnes. Dette innebærer at man i transformasjonsområder ikke legger opp til rent lineær struktur i byens lengderetning, men opprettholder og etablerer regelmessige avbrekk. Dette kan for eksempel være gjennom at det etableres tverrgående grøntdrag som vil gi utblikk og skape tverrforbindelser.

Fra Byromsanalysen (SOLA, 2017). Prinsippfigur for fremtidig byutvikling der det etableres et rutenett av grøntkorridorer inspirert av Buchholz' byplan fra 1827.

6.1.4 Åpne gateløp

Den visuelle kontakten med åser, skog og mark rundt byen og med Mjøsa er en kvalitet som også henger sammen med at Lillehammer har gateløp som er åpne i endene. For å beholde dette, bør man sikre at man ikke bygger igjen gateløp som gir sikt ut mot omgivende landskap.

De tverrgående gatene, som her Jernbanegata, gir fine utblikk mot Mjøsa og det omgivende landskapet. Foto: Siv Leden, NIKU 2018.

6.2 Bystruktur og bebyggelse

Lillehammer framstår som en enhetlig by med tydelig identitet. Sentrumsbebyggelsen, lagt i en tydelig rutenettstruktur med definerte gaterom og med relativt jevn høyde, har stor kulturhistorisk verdi.

6.2.1 Helhet

For å bevare disse kvalitetene, bør nybygg og endringer i de viktigste historiske byområdene tilpasses det eksisterende bygningsmiljøet i høyde, volum, utforming og materialbruk. Bygningsteknisk detaljering og god håndverksmessig utførelse har også betydning. Byen bør ses som en helhet der nye bygninger adderes uten at denne bebyggelsen stikker seg ut eller dominerer, men kompletterer og underordner seg bybildet. Konklusjonen fra medvirkningsprosessen (se pkt 2.3) var at bynær utbygging med høyder som ikke overstiger normal kvartals høyde og med kvalitet i fasadene ble vurdert positivt. Utbyggingsprosjekter med dominerende arkitektur, en skala som bryter med den eksisterende, uteområder uten kvalitet og stengler i bysentrum ble derimot vurdert som negativt. Også i områdene utenfor sentrum, som i helhetlige boligfelt fra etterkrigstida, kan det være aktuelt å gi retningslinjer som sikrer at nye tiltak innordner seg områdets arkitektoniske karakter.

6.2.2 Bysilhuett

Det bør gjøres en kritisk vurdering av hva man ønsker skal være det mest fremtredende i bysilhuetten. Tradisjonelt sett har det vært kirker med kirketårn, større offentlige bygninger og industrianlegg med høye fabrikkpiper som har vært de markante innslagene i bybildet. Ved byutvikling, transformasjon og fortetting kan dette endres. Ønskes bysilhuetten opprettholdt, bør man unngå bygninger som skjærer ut av områdets målestokk, slik for eksempel Fylkessykehusets høyblokk gjør. Kanskje skal landemerker som hoppbakkene, Lillehammer kirke med kirketårn, gamle fabrikkpiper og Mjøsbredden med Vingnesbrua være det mest fremtredende i fjernvirkningen.

Lokalisering av bygninger som bryter med byens struktur og silhuett, må gjøres med omhu utifra hvordan de vil virke i bylandskapet og påvirke viktige siktlinjer. Høyhus bør heller ikke plasseres på steder hvor disse vil svekke betydningen av og synligheten til viktige kulturhistoriske bygninger eller påvirke opplevelsen av verdifulle kulturmiljøer som Storgata eller Maihaugen. Eventuelle høyhus bør videre vurderes kritisk med tanke på hvilken effekt de vil ha for utsikt og sol-/skyggeforhold.

6.2.3 Byreparasjon

Der det er gjennomført tiltak som har svekket verdien av viktige kulturmiljøer, kan det gjennomføres byreparasjon. Dette kan være tilbakeføring av fasader eller oppføring av nye bygninger som viderefører den lokale byggeskikken og ivaretar miljøets særpreg og opplevelsesverdi.

6.2.4 Sammenhenger

Ved framtidig fortetting bør man være oppmerksom på å beholde helhetlige miljøer og kulturhistoriske sammenhenger. Dette kan gjelde husrekker langs gater eller boligfelt, men kan også gjelde samspillet mellom bygninger og byrom eller utearealer. For eksempel er det viktig at gårdstunene i byen får beholde åpne soner rundt seg for at de skal framstå som gårdsbebyggelse. Arealer rundt byens mange gårdstun bør beholdes som del av byens grøntstruktur og reguleres til hensynssone, se pkt 5.2.2.

Det eldre stabburet ligger inneklemt mellom nyere bygninger og har mistet sin kulturhistoriske sammenheng. Selv om bygningen er bevart, er opplevelsen av den sterkt forringet. Dersom nyere bebyggelse var lagt i større avstand, ville stabburet kunne vært et positivt tilskudd til boligområdet, gjerne som en halvoffentlig bygning med fellesfunksjoner for boligene i nærområdet. Slik stabburet ligger nå, virker det malplassert og ute av sammenheng. Foto: Siv Leden, NIKU 2017.

6.3 Grøntstruktur

Lillehammer er en by med et betydelig innslag av grønt. Som påpekt i punkt 6.3.1, er de tverrgående grønne strukturene, herunder både bekkedalene og parkdragene som Søndre park, Maihaugen, bjørkealleen langs Nordre gate og Nordre park, viktige fordi de gir grønne avbrett i byens lineære struktur. Også de mange bevarte gårdstunene som ligger som grønne øyer i by-veven, har betydning. Tunene er ikke bare grønne arealer i bybildet, men er samtidig viktige referanser til byens tidligste historie. De mange hagene er også en viktig verdi. De medvirker sterkt til byens grønne preg og gir kvalitet til byens boligområder.

Risikoen ved den vektleggingen av fortetting som kommunens seneste planer viser, er at resultatet blir en tett og trang by, på bekostning av de åpenbare kvalitetene som byen har i dag, ikke minst i form av sol, utsikt og grønne arealer.

6.3.1 Byrom

Hva er et byrom på Lillehammer? Ved en fremtidig utvidelse av byen /transformasjon av arealer, er det kanskje ikke et nytt torg byen trenger, men heller et nytt grøntdrag? Dette bør knyttes an til turveinettet – opp i marka og ned til Mjøsa. Se også prinsippkisse i pkt 6.1.3.

6.3.2 Urbant jordbruk?

En satsing på grønne strukturer og dyrkingsmuligheter kan være en vei å gå også i de tetteste, mest urbane sonene i byen. Dette henspiller på historien, der så vel villahagene som det indre av by-kvartalene ble brukt til dyrking og matauk. I tillegg til å være viktig utfra hensynet til bærekraftig byutvikling, kan urbant jordbruk ha en viktig sosial- og velferdsfunksjon, jf. satsing på folkehelse.

7 Konklusjon

Dette kapitlet presenterer en sammenfatning av kulturmiljøanalysens innhold, resultater og anbefalinger.

7.1 En viktig by i norsk sammenheng

Lillehammer var første by som ble grunnlagt i det selvstendige Norge etter 1814. Etableringen av kjøpstaden Lillehammer var en nasjonal satsing for å skape utvikling og vekst i innlandet, og byen har således betydning på nasjonalt nivå. Byens rolle som arena for store nasjonale og internasjonale kultur- og idrettsarrangementer samt den viktige kulturhistoriske museumssamlingen på Maihaugen bidrar ytterligere til byens symbolverdi som representant for norsk nasjonalfølelse og -identitet.

7.2 Lillehammers særpreg

Lillehammer har i mer en hundre år utpreget seg med en tydelig egenart. Denne er knyttet til byen som Mjøsby, dølaby, sports- og rekreasjonsby, hageby og kunst- og kulturby. I kommunens egne dokumenter er Lillehammers identitet oppsummert slik:

Småbypreget, nærheten til naturen, byen i det grønne og det grønne i byen, den karakteristiske trehusbebyggelsen, et levende bysentrum.

NIKU vil også trekke fram at Lillehammer er en anlagt by med en tydelig kontrast mellom by og land. Ved grunnleggelsen av byen i 1827 ble en urban rutenettsplan lagt over det som var jordbruksland. Gårdstunene inne i byen er således en nøkkel til å forstå byens forhistorie. Byens beliggenhet i landskapsrommet med en samlet og helhetlig bysilhuett og en klar avgrensning mot det omgivende jordbrukslandskapet, er også et viktig karaktertrekk.

7.3 Bærekraftig samfunns- og arealutvikling

Det å bevare byens særpreg og videreføre stedegne kvaliteter er et mål for framtidig utvikling, og er en naturlig del av Lillehammer kommunes ønske om en bærekraftig samfunns- og arealutvikling med god balanse mellom økologiske, økonomiske, sosiale og kulturelle hensyn. Dette innebærer både vern av eksisterende kvaliteter og at det stilles krav til framtidig utbygging.

Hensikten med den kulturhistoriske stedsanalysen (DIVE-analysen) har vært:

- Å gi et grunnlag for utvelgelse av områder med høy kulturhistorisk verdi som bør sikres vern gjennom plan- og bygningsloven
- Å definere klare prinsipper for hvordan videre utbygging kan skje på en slik måte at den understøtter og forsterker byens karakter.

7.4 Vern av kulturhistoriske kvaliteter

Vi har i denne analysen trukket fram eksempler på kulturmiljøer og karakteristiske trekk vi mener har betydning for Lillehammers historie, utvikling og særegenhet som sted. Dette er karakteristiske bygninger og miljøer med høy opplevelsesverdi, historiefortellende verdi og symbolverdi. Kapittel 5 viser en oversikt over bygningstyper og områdekategorier som kan være aktuelle å definere som hensynssoner.

En fortetting som påvirker disse trekkene, vil kunne medføre en endring av Lillehammers identitet. Dersom de påviste kulturminneverdiene skulle bli borte, ville det være et uopprettelig tap for bybildet.

Verdifulle og sårbare trekk og elementer er blant andre:

- Bysilhuetten
- Utblikk mot omgivende landskap
- Grøntdrag i byen, eks. elve-/bekkedragene
- Gårdstuna med ubebygd mark omkring
- Gutuene
- Historiske bymiljøer, inkl. både gatebebyggelse og bakgårdsmiljøer
- Arkitektur, enkeltbygninger
- Villahagene

7.5 Styrking av byens særpreg

I kapittel 6 har vi foreslått enkelte prinsipper for fortetting/byutvikling med hensyntagen til eksisterende kvaliteter og byens karakter. NIKU anbefaler at:

- Bysilhuetten og landskapskonturen både mot åsene og mot Mjøsa bevares.
- Eksisterende tverrgående grønndrag beholdes og styrkes. Ved transformasjon av byområder bør det etableres (nye) tverrgående grønndrag som gir regelmessige avbrekk i langsgående bebyggelsesstruktur
- Ny bebyggelse i sentrum innordner seg bybildet og tilpasses til det eksisterende bygningsmiljøet i skala og utforming.
- Ny utbygging/fortetting i sentrum tar hensyn til sol- og utsiktsforhold for boligområder ovenfor sentrumsområdene
- Det grønne i byen bevares: hager ses som en kvalitet og en ressurs for opplevelse, helse og trivsel, ikke primært som utbyggingsområder.

---

8 Kilder

- Miljøstatus, NB!registeret, Askeladden, SEFRAK-registeret)
- Kommunens kulturminneregistreringer og bevaringsplaner
- Lillehammer kommune: *Prosjektplan for arbeidet med Kulturminneplan – Kulturmiljøanalyse, versjon 002* datert 11.05.17
- Lillehammer kommune: *Vedtatt PLANPROGRAM (Kommunestyret 22.06.2016) - REVISJON AV Kommuneplanens arealdel 2011-2024 og Kommunedelplan for det sentrale byområdet 2006 Byplanen*
- Nils-Jørgen Moltubakk, Eksamensarbeid om planlegging på Lillehammer, NTH 1988
- Kommuneplan for Lillehammer (2014)
- Lillehammer og Fåbergers historie bd 1-3:
  - Bind 1: Magne Rugsveen, Cæcilie Stang
  - Bind 2: Trond Feiring, 2004
  - Bind 3: Inger Bjørnhaug
- Natur- og kulturlandskapsanalyse utført av Moen og Feste Landskapsarkitekter (1989)
- Byanalyse utarbeidet av In'By (1989)
- Sammenfatning om byplanlegging i Lillehammer fra sivilarkitekt Trond Kongsrud (2016)
- Utkast til Byromsanalyse Lillehammer fra SOLA (2017)
- Utkast til Estetiske retningslinjer til reguleringsplan for Lillehammer sentrum (Lillehammer kommune, 2009).
- DIVE-analyse Vingnes, Asplan viak for Statens Vegvesen, 2015
- Jan Eivind Myhre et al., Norsk byhistorie – urbanisering gjennom 1300 år, 2006
- Store norske leksikon
- Wikipedia
- Wikimedia

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 13/2018

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736 Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112 Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 1b
7013 TRONDHEIM
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00